

Herman Ottó Múzeum

H-3529 Miskolc, Görgey Artúr u. 28. Levélcím: H-3501 Miskolc, Pf. 4.
Tel.: (+00 36) 46/560-170, 560-171, Igazgató/Director: 46/560-172
Fax: (+00 36) 46/555-397; E-mail: titkar@hermuz.hu

SZAKMAI BESZÁMOLÓ RÉGÉSZETI KONFERENCIA MEGRENDEZÉSÉRŐL

Az NKA Építőművészet és Örökségvédelem Kollégiuma által támogatott, 3208/00589 azonosító szám alatt nyilvántartásba vett pályázati cél megvalósításáról

A HERMAN OTTÓ MÚZEUM ÓSKOROS RÉGÉSZETI MUNKAKÖZÖSSÉGE TISZTELETTEL MEGHÍVJA ÖNT A
ΜΩΜΟΣ – ÓSKOROS KUTATÓK IX. ÖSSZEJÖVETELE
- A RITUÁLÉ RÉGÉSZETE -
CÍMŰ TUDOMÁNYOS KONFERENCIÁRA.

A KONFERENCIA IDŐPONTJA: 2015. OKTÓBER 14-16. (SZERDA-PÉNTEK)
HELYSZÍNE: HERMAN OTTÓ MÚZEUM PANNON-TENGER MÚZEUMA (3529 MISKOLC, GÖRGEY ARTÚR U. 28.)

A *ΜΩΜΟΣ* (Mómosz) szó a magyar régészek körében immáron csaknem húsz éve egyet jelent a hagyományosan két évente megrendezendő, a hazai őskoros régészeket tömörítő konferencia fogalmával. Az 1997-ben Hajdú-Bihar megyéből induló „mozgalom” mára egy olyan rendezvénysorozattá nőtte ki magát, mely a legújabb nemzetközi kutatási trendeknek megfelelő témakiírásaival minden alkalommal több, mint száz hazai kutatót és egyetemi hallgatót vonz, és pezsdíti fel a tudományos vérkeringést. A *ΜΩΜΟΣ – Óskoros Kutatók IX. Összejövetele / A rituálé régészete* 2015. október 14-16. között Miskolcon, a Herman Ottó Múzeum Pannon-tenger Múzeumának konferenciatermében, 112 regisztrált vendég részvételével került megrendezésre.

AZ AKTUÁLIS TÉMA TUDOMÁNYOS JELENTŐSÉGE, A KONFERENCIA SZAKMAI EREDMÉNYEI

A *ΜΟΜΟΣ* konferenciasorozat elindítása szorosan összefügg a magyar Ősrégészeti Társaság alapításával is, amely szakmai oldalról folyamatos támogatást nyújt az új ülőszakok rendezéséhez. A rituálé régészete főtéma mellé a 2015. évi konferencia altémáit – és egyben szekcióit – az ŐT alapító tagjaival (dr. Anders Alexandra, dr. Kalla Gábor, dr. Raczky Pál) együtt, 2015. januárjában határoztuk meg:

1. Rituális tér (rituális építmények, rituális táj, rituális térhasználat)
2. Rituális cselekvésmódok, rituális specialisták
3. Rituális eszközök, a rituálék tárgyai
4. Strukturált depozitumok
5. Temetkezések, mint rituális cselekvésformák

A konferenciára való felkészülést dr. Kalla Gábor (ELTE BTK RI) vitaindító cikke, valamint az altémánként összegyűjtött irodalomjegyzék segítette majd, ezt a konferencia résztvevői 2015 áprilisában kapták kézhez. Az előadók számára kötelezővé tettük, hogy már a konferenciára való jelentkezéskor beküldött kivonataikban fejtsék ki, hogy az általuk előadni kívánt tartalom melyik altémához és pontosan milyen módon kapcsolódik. A beérkezett jelentkezéseket a fenti szakmai csoporttal közösen véleményeztük és fogadtuk el, a konferencia végleges programját pedig ennek függvényében állítottuk össze. A felhívás szövegét jelen beszámolóhoz is mellékeljük.

A befogadott 34 előadásból a konferencia 3 napja alatt (az előadók különböző okokból való távolmaradása miatt) 30 hangzott el, valamint 10 posztert állítottunk ki. A programba került viszont egy szakmai könyvbemutató (*Ilon Gábor: Aranykincs a velemi Szent Vidről. A késő bronzkori elit hölgyének viselete az új vizsgálatok tükrében. Archaeolingua Kiadó. Budapest, 2015*) is, mely szervesen kapcsolódott a konferencia fő témájához.

Az előadások a problémafelvetések, módszertani megközelítések és konkrét kutatási eredmények tekintetében is kimagaslóak voltak, és kivétel nélkül termékeny tudományos vitát generáltak. A kiinduló probléma az, hogy mindezidáig a régészeti interpretációban minden, az átlagostól eltérő terepi vagy tárgyi jelenséget – automatikusan és sokszor tévesen – a kultikus szférához kapcsoltunk. Ennek a tendenciának megfelelően az ún. termékenységi rítusokhoz kötődő állat-, étel- és italáldozatok, véres emberáldozatok, az azokat helyettesítő vagy votív szobrocskák földbehelyezésének gyakorlata az őskori kultúrák „mindennapos cselekedetévé” vált. Hosszú ideig még csak fel sem merült, hogy a fenti rítusok valóban egy – kifejezetten az erre a célra létesített – gödörhöz kapcsolódnak-e, vagy hogy talán az általunk „áldozati gödröknek” nevezett objektumok egy-egy szertartás maradványait/hulladékait is őrizhetik. A nemzetközi régészeti kutatás csupán az utóbbi évtizedekben kezdett ráeszmélni az ehhez hasonló problémákra, kezdte újraértékelni a rendelkezésre álló leletanyagot és következetesebbé tenni szóhasználatát. Ehhez képest néhány évtizedes lemaradással a magyar régészeti terminológiában még mindig nem honosodtak meg igazán a nyugaton már általánosan – és következetesen! – használt, prekoncepcióktól mentes szakkifejezések.

Továbbra sem volt konszenzus hazánkban magának a „rítus” fogalmának meghatározását és alkalmazásának szabályait illetően. Az utóbbi évtizedek nyugat-európai, elméleti jellegű munkái ugyanis rávilágítottak a rítus fogalmának korábbi, helytelen – kizárólag vallási tartalmú – használatára, és értelmét a társadalmi (profán) rítusokkal is kibővítették. Ennek ellenére a legtöbb kutató a rituális/nem rituális ellentétpárt továbbra is a szakrális/profán megkülönböztetéssel

egyenértékűnek gondolta, és gyakran az utóbbit alkalmazza az előbbi helyett. Különösen fontos még a legapróbb jelentésbeli különbségeket is egyesével feltérképeznünk, hiszen a szent és profán fogalmának szétválasztása az általunk használt általános szaknyelvben továbbra is szélsőséges módon történik – noha egy adott lelet akár mindkét szférára vonatkozó információt is hordozhat. Ugyanez igaz a szimbolikus és praktikus jellegű együttesek megkülönböztetésére, hiszen leggyakrabban a praktikus cselekedeteknek is van szimbolikus hátterük.

Számos esettanulmány irányította rá a figyelmet arra, hogy milyen fontos lenne megérteni, hogy egy-egy lelet nem csak egyféleképpen értelmezhető: ahogyan „életében” is többféle jelentéssel bírt, úgy a régész számára is többféle információt hordoz. Ha jobban belegondolunk, egy rítust felismerni vagy tanulmányozni tulajdonképpen nem nehéz, de azonosítani vagy megérteni lényegi formáit és minőségeit szinte lehetetlen – még a szociális antropológia számára is, ahol egy adott közösség egy adott rítusának megfigyelésére van lehetőség. A régészetben legtöbbször a megfelelő adatok (szóbeli hagyomány, konkrét írásos források, pontosan értelmezhető képi ábrázolások) hiányában aligha leszünk képesek megítélni, hogy az általunk vizsgált leletegyüttes melyik szférába tartozik. A kérdés tehát sohasem az, hogy az adott – gödörbe, kútba, árokba, stb. deponált – együttes rituális-e, hanem, hogy mi volt az a konkrét gyakorlat/cselekmény/esemény, amelynek során az általunk vizsgált tárgyak az adott terület adott időszakában a földbe kerültek. Fontos rávilágítani arra is, hogy – főként az őskorban – azok az eszközök és cselekvésformák, melyek egy rituálét kísérik, a legtöbbször nem különböznek a hétköznapi élet gyakorlataitól, csupán a gondolati hátterük tér el: egy nem rituális cselekmény nem feltétlenül kevésbé kötött a rituálisnál, hiszen az ismétlés és a rutinizálódás a mindennapoknak is része.

Mára már a legtöbb kutató számára világos, hogy – noha a rítus fogalmában vannak általános elemek, mint például a formalitás, a mereven végrehajtott cselekménysor, a hétköznapiól elvonatkoztatott jelentéstartalom, a figyelemösszpontosító és -erősítő gyakorlatok, vagy a világ befolyásolásának szándéka – a korábban felállított definíciós kritériumok nem alkalmazhatóak általánosan, sőt, a legtöbb esetben a rítusok egyes meghatározó jegyei a legkevésbé általánosíthatók. A feljebb vázolt ellentmondások feloldására és a fogalmak tisztára mosására – nemzetközi mintára – javasoltuk, hogy az univerzális definíciók helyett minden kutató egyértelműen határozza meg saját álláspontját, és példákkal alátámasztva nevezze meg, hogy mit ért a rítus kifejezés alatt. Ennek kifejtésére a 20 perces előadások során nem mindig nyílt lehetőség, ám a következő két évben kiadandó konferenciakötet lehetőséget biztosít egyfajta régészeti „szakszótár” összeállítására is, amely nemcsak a tudományterületen belüli, magyar nyelven folyó eszmecserének, de a tudományos ismeretterjesztés felvirágoztatásának is megteremtheti az alapjait.

Az összejevetel idejére a Pannon-tenger Múzeum galériáján egy kamara-kiállítást rendeztünk az elmúlt évek legszebb, az őskori rítusokhoz valamilyen módon kapcsolható tárgyakból (középső neolitikus arcós edény, ember- és állat alakú szobrocskák, késő bronzkori kincs, vaskori, kürtös alakot ábrázoló szobrocska). A rendezvény második estjén a résztvevők számára vezetést tartottunk a Múzeum Papszeri Épületében található régészeti kiállításokban (*Más/világ – A bronzkori élet rejtelsei Északkelet-Magyarországon; Elit alakulat – A Kárpát-medence leggazdagabb honfoglalás kori temetői*).

DR. KALLA GÁBOR: FELHÍVÁS A MISKOLCI ΜΩΜΟΣ KONFERENCIA ELŐADÁSAIRA

A 2015. októberében megrendezésre kerülő IX. ΜΩΜΟΣ konferencia témája a Rituálé régészete lesz. A téma a magyar régészetben — ebben a formában — még újnak számít, ezért a Szervezők szükségét érezték a fogalom pontosabb meghatározásának és a szempontok részletesebb kifejtésének.

ELŐZMÉNYEK

A hagyományos régészeti értelmezés sokszor minden, az átlagostól eltérő, vagy látszólag praktikus hasznot nem mutató terepi vagy tárgyi jelenséget — automatikusan és sokszor tévesen — a kultikus szférához kapcsol. Bár a kifejezést a magyar ősrégészet sokszor önironikusan is használja, mégis magától értetődőnek tekinti az olyan interpretációval megterhelt kifejezéseket, mint a kultikus, áldozati vagy szakrális, illetve isten, oltár vagy szentély.

A SZELLEMI JELENSÉGEK RÉGÉSZETI MEGKÖZELÍTÉSÉNEK MEGVÁLTOZÁSA

Ma már a kulturális antropológia és a vallástörténet hatására a nemzetközi kutatásban világossá vált, hogy ezek a terminusok túl szűkké teszik az értelmezési lehetőségek körét, bizonyítatlan és téves előfeltevések sorát tartalmazzák, számos időszak esetében pedig anakronisztikusak. Valójában a régészet által megfigyelt „különleges”, „nem praktikus” jelenségek egy sokkal szélesebb körű kulturális rendszer részei, mint amit a szakrális versus profán ellentéppárral le lehet írni. Nem véletlen tehát, hogy az új diskurzus a kultusz régészetéről áttért a rituálé régészete kifejezésre. A konferencia egyik fontos célkitűzése, hogy az új szemléletmód meghonosodjon nálunk is, és olyan megfigyelések és értelmezések kerüljenek bemutatásra, melyek érzékelhetővé teszik azt az új perspektívát, amit a fogalomhoz kötődő szemléletmód megnyithat.

A KULTUSZ ÉS A RITUÁLÉ KÜLÖNBSÉGE

A két jelenség érintkezik egymással, de a rituálé átfogóbb jelenség. A kultusz egy meghatározott személy tiszteletére irányul, annak jóindulatának megnyerése a fő cél. Ez lehet egy mitikus ős, vagy egy felsőbb lény. A rituálékkal foglalkozó antropológiai kutatások feltárták, hogy a vallásosságnak létezik egy alapvető rétege, ahol az ún. numinózus lényeknek (istenek, szellemek) a rituálékban nincsen szerepük, még akkor sem, ha számon tartják őket.

Az őskori istenvilág („Nagy Anyaistennő” stb.) elképzelésének dekompozíciója már két évtizede elkezdődött, azóta az elméleti megközelítések kerülnek az isten kifejezést az őskorban. Csak a hierarchikusabban szervezett, komplex társadalmakra jellemző, hogy az emberi világ vezető személyiségeinek, patrónusainak mintájára közbenjáró lényekhez fordulnak. A metafizikus világ ugyan nem a földi közvetlen tükörképe, de annak elemeiből építik fel. Mindez azt jelenti, hogy a kultuszt a terminológiai pontosság kedvéért a rítus egy speciális formájaként érdemes kezelni.

A RITUÁLÉ TÁRSADALMI JELENTŐSÉGE

Egy korai társadalomban az élet szinte minden területét átszövi, meghatározó fontosságú egy-egy közösség működése szempontjából. Vezető antropológusok szerint a legalapvetőbb társadalmi aktus.

A RITUÁLÉ MEGHATÁROZÁSA

Számos meghatározása forog közkézen, ezek közötti eltérések oka, hogy összetettsége miatt különböző kultúrákban eltérő módon jelenhet meg. Közelebb visz a megértéshez egy szótári, de számunkra nem teljesen kielégítő definíció: „a rituálé tevékenységek olyan sora, amely mozdulatokból, szavakból és tárgyakkal áll, és egy erre elkülönített helyen és meghatározott sorrendű egységekben hajtják végre”. Ez a meghatározás felhívja a figyelmet, hogy kötött formáról van szó és részét képezik a különböző cselekvésmódok és meghatározott tárgyakat is használ, továbbá erre a célra szolgáló helyszínt is feltételez. Léteznek ugyanakkor olyan egyszerű rituálék is, melyek során nem beszélnek és nem elkülönített térben folyik. A korai társadalmaknál mindig számolnunk kell azzal, hogy egy-egy praktikus célú cselekedet is összetett célokat követhet, és ritualizált formát ölthet.

A RITUÁLÉ ALAPVETŐ JELLEGZETESSÉGEI

A régészet számára megvilágítóbb erejű Roy Rappaport meghatározása, mely szerint a rituálé „formális cselekvés- és kifejezésformák többé-kevésbé invariáns sorának előadása, melyet nem teljesen az előadó kódol”. E széleskörű antropológiai vizsgálatokon alapuló tömör meghatározásból a következő elemeket érdemes kiemelni:

1. Szerkezete rögzített, több szakaszból áll, és az egyes egységek meghatározott sorrendben követik egymást.
2. Formáját szigorú szabályok szerint hagyományozott, társadalmilag meghatározott szabályrendszer alakítja, melyre az előadónak csak kismértékű befolyása van. Sokszor ősi eredetűnek tartják. (Ugyanúgy hajtjuk végre, ahogy az őseink is.)
3. Az egész cselekvéssornak szimbolikus jelentése van (kódolt) és egyfajta nyelvezetként működik. Sokszor használ szimbolikus erővel rendelkező tárgyakat, képeket vagy állatokat.

NEM VALLÁSOS RITUÁLÉK

Igen fontos, hogy nem csak vallási rituálék léteznek, hanem a szociológia és az antropológia társadalmi események széles sorát nevezi rituálénak vagy ceremóniának, amennyiben formalizált cselekvéssorból állnak. A legjobban ismert nem vallásos rituálék az átmeneti rítusok (rites de passages). Ezek jelzik, illetve segítik egy személy áthaladását az egyik társadalmi helyzetből egy másikba, illetve lehetőséget adnak a társadalom számára a helyzet feldolgozására. Legfontosabbak a születés, felnőtté válás, házasság, temetés. A régészet eszközei természetesen leginkább a temetkezések körüli rituális cselekvéssorok elemzésére alkalmasak. Az átmenetek gyakori jellemzője, hogy a két állapot közötti időszakot, a határhelyzeteket (Arnold van Gennep: liminális helyzet) különösen veszélyesnek tartják a korai társadalmak, ezért ennek elhárítására gyakran igen nagy erőfeszítéseket fordítanak, elhárító rituálék sorát hajtják végre.

RITUÁLÉ ÉS CEREMÓNIA VISZONYA

Bár sokszor nem következetes a használata, de érdemes a ceremónia kifejezést a látványos külsőségekkel összekötött rituálékra fenntartani, melyek gyakran erre fenntartott, vagy ebből a célból épített helyszíneken folynak. Mindez felhívja a figyelmet arra, hogy a rituálé jellegét gyakran meghatározza annak időbeli gyakorisága, az alkalom illetve a helyszín különlegessége. A tér és idő

meghatározóan fontos a rituálék értelmezése szempontjából. A ceremónia az ünnepi idő jelentőségét emeli ki a maga formai sajátosságaival. Az ilyen ünnepek jellegzetessége lehet a hosszú, soknapos időtartam és a környező táj bevonása a ceremóniába felvonulás, processzus révén.

A RITUÁLIS FOLYAMAT

A közösség szempontjából legfontosabb rituálék nem egy-egy aktusból, hanem időben egymástól elváló, összetett cselekvéssorokból állhatnak, melyek helyszíne eltérő lehet. A régészet sokszor egy ilyen bonyolult eseménysornak csak egy-egy állomását tudja azonosítani, de az itt megfigyelt jelenségek utalhatnak más fázisokra is.

A RITUÁLÉK FORMÁI

A rituálék különböző formáinak egyik legnagyobb hatású csoportosítása az antropológiai irodalomban Catherine Bell nevéhez fűződik. Bár régészeti szempontból lehet máshogy is rendezni, mégis tanulságos ezeket áttekinteni:

1. átmeneti rítusok
2. naptári rítusok
3. csere- és áldozati rítusok
4. megpróbáltatási rítusok
5. lakomázás, böjt és ünnep
6. politikai rítusok

Az első pillanatra is látszik, hogy a rítusoknak milyen sokfajta megjelenési formája lehet. Fontos azonban megjegyezni, hogy ez egy tipológiai felosztás, és sokszor egy-egy rituálénak több különböző aspektusa is lehet egyszerre. Például egy tavaszi napfordulón tartott összetett cselekménysor alapvetően naptári rítus, de része lehet lakoma is, és a közösségmegerősítő vagy vezetést legitimáló szerepe miatt politikai rítusnak is tarthatjuk. Ugyanígy gyakori az átmeneti rítusok például a temetés összekötődése lakomával.

A korai társadalmak rítusainak egyik igen fontos célja a világregd egyensúlyának fenntartása azzal, hogy közvetlenül kívánja befolyásolni a természetet. Minden olyan esemény vagy dolog, ami kívül esett az elképzelt kozmikus rendben beavatkozást igényelt. Ezért nagy szerepet játszottak a megpróbáltatási vagy krízis rítusok, melyeket válaszul adtak különleges, nem várt természeti jelenségekre (pl. tartós szárazság, járvány stb.).

Egy másik fontos elem a tisztaság, illetve szennyezettség ellentéte, ami gyakran összefügg az átmenetekkel. A korábban említett átmeneti (liminális) helyzetek nem csak veszélyesek voltak, hanem rituális értelemben be is szennyezték a helyeket, tárgyakat vagy embereket, ezért a megtisztítási rituálék igen fontos szerepet játszottak. Legjellemzőbb ezek közül az építési területek megtisztító eljárásai.

A RITUÁLÉK RÉGÉSZETI KUTATÁSÁNAK LEHETŐSÉGEI

Az egykor végrehajtott rituálékból a cselekvésmódok, a szavak és a tárgyak közül a szavak nyilvánvalóan elvesztek, de a tárgyak és a cselekvésmódok nyomát sokszor azonosítani lehet. Leginkább akkor érzékelhetőek, ha a rítus egy szakasza összekötődik földbehelyezési szokásokkal, azaz a depozícióval. Megmaradhatnak továbbá különleges formájú, vagy különlegesen kiképzett tárgyak, tárgyegyüttesek, illetve a háttérül szolgáló elkülönített helyek, építmények is.

Az átmeneti rítusok legjobban ismert példája a temetkezés. A rituálék régészeti kimutatását segítik egyes meghatározott szimbolikus cselekmények, mint a tárgyak szándékos törése, vagy épületek szándékos leégetése. A C. Bell által rituális erőnek nevezett jelenség kifejezőmódjai közé tartozik a materialitás: azaz a rítus tárgyiasítása, ami szerencsés esetben lehetővé teszi a régészet számára a felismerést. Máskor természettudományos módszerekkel juthatunk el a különböző cselekvésmódok kimutatásához, segíthet például a talajmikromorfológiai elemzés.

Általában rendkívül nehéz a rituálék konkrét típusát azonosítani, de látni kell, hogy milyen elvi lehetőségek vannak, hogy felismerjük annak nyomait. Módszertanilag a legfontosabb, hogy először minél pontosabban leírjuk a jelenségeket, és ehhez olyan kifejezéseket használjunk, melyek a lehető legkevesebb interpretációt tartalmaznak. Fontos figyelni arra, hogy olyan hétköznapiak látszó cselekmények is lehetnek ritualizáltak, mint egy eszközkészítés, vagy házépítés, illetve annak elhagyása.

A KONFERENCIA TÉMACSOPORTJAI

A szokásostól eltérően nem kronológiai, hanem tematikus egységekbe szeretnénk szervezni az előadásokat. Az előadókat arra kérjük, hogy jelezzék, témájuk melyik tematikus egységbe tartozik, és milyen módon kapcsolódik ahhoz.

1. Rituális tér (rituális építmények, rituális táj, rituális térhasználat)
2. Rituális cselekvésmódok, rituális specialisták
3. Rituális eszközök, a rituálék tárgyai
4. Strukturált depozitumok
5. Temetkezések, mint rituális cselekvésformák

NÉHÁNY MEGJEGYZÉS A TÉMACSOPORTOKHOZ

1. Rituális tér

A közösség számára legfontosabb rituálék sokszor erre elkülönített térségben zajlottak, és ezeket emlékezeti helyekként tartósan megőrizték. Ilyen lehet egy árokkal körülkerített hely (körárok), egy mesterséges halom (gyakran maga a tell), vagy csak egy üres térség a házak között. Ezek a helyszínek lehetnek a településen belül, vagy azon kívül. Tartozhatnak egy vagy több közösséghez is. Van, amikor építmény jelzi a tér különlegességét, máskor emlékezeti jelek, vagy a figyelem összpontosítását segítő elemek hívják fel erre a figyelmet. A rituális tereket általában kiemelik a hétköznapi időből és egy szakralizált térként kozmikus középpontként (axis mundi) és jelképként (imago mundi) is működnek. Emiatt gyakori a csillagászati eseményekhez való tájolásuk.

Az ilyen szakralizált tereket nagy energia-befektetést követelő kialakításuk (lásd később), illetve rituális cselekmények koncentrációja alapján lehet bizonyítani. Sokszor az eseménysor kiemelt részét képezi a közös lakoma (lásd később), melynek nyomai kimutathatóak. Ugyanígy felhívhatja rá a figyelmet a szimbolikus ábrázolások, illetve a különleges díszítésű tárgyak koncentrációja. Egy másik árulkodó elem lehet a depozíciók sajátos mintázata.

Számos társadalomnál az egész táj ritualizált, az egyes tájelemek sajátos kozmikus jelentéssel bírnak. Ennek bizonyítása természetesen általában igen nehéz. A kiemelt, sokszor többnapos ünnepek ezeket a külső tájelemeket is bevonják a rituális cselekménysorba, és ha ezek depozíciós, vagy olyan megjelölő aktusokkal is összekötődnek, mint a sziklavészet, felismerhetővé válik egy mintázat. Máskor külső tájelemek, különleges kő-, illetve fafajták, vagy akár máshonnan származó agyag is jelezheti a rituális tájat, ha ennek konkrét szerkezetét nem is tudjuk megfogni.

2. Rituális cselekvésmódok

A régészet számára ennek azonosítása a legfontosabb, de sokszor a legnehezebb és a leginkább vitatható elem. Általában azokat az ismétlődő mintázatú cselekvéstípusokat lehet nagy valószínűséggel rituálisnak tartani, melyek praktikus haszna nem látható, nem segíti közvetlenül a létfenntartást, de nyilvánvalóan szándékos és sokszor nagy anyagi áldozattal is jár. Ilyenek a különböző földbe mélyített objektumokba (gödörbe, kútba, árokba stb.) meghatározott rendben elhelyezett együttesek. Ezeket a kutatás korábban egyértelműen áldozatnak tartotta („áldozati gödör”, „bothros”). Az áldozat azonban egy speciális rituális cselekményforma, aminek interpretációja bizonyításra szorul. Ráadásul sokszor az sem világos, hogy egy összetett rituálé fő cselekményéről van-e szó, vagy ún. rituális szemétről, azaz egy máshol elvégzett rítus maradványainak elhelyezéséről. Ezért vezette be az angolszász kutatás a strukturált depozitum fogalmát (erről lásd külön), ami kellően semleges kifejezés, és felhívja a figyelmet arra, hogy először a feltárt jelenség minél pontosabb leírására van szükség, és csak erre épülhet az értelmezés.

A különleges formában történő deponálás mellett számos más rituális cselekvésmódot is megfoghat a régészet, néha azonban nehéz annak felismerése. Antropológiai példák arra utalnak, hogy számos nagy felkészültséget és szakértelmet kívánó kézműves tevékenységet ritualizált formában hajtottak végre. Ezek közül a legjobban dokumentált a fémművesség, de a kőszerszámok készítése is lehetett ilyen. Nyilvánvalóbb a rítus szerepe olyan tárgyak elkészítésében, melyek más rituálék során kerültek felhasználására (lásd később).

A hétköznapi cselekmények ritualizálásának fontos jele például az őrlőkövek gyakori előfordulása strukturált depozitumokban.

A nagy energia-befektetést igénylő, szakralizált terek kialakítása és felszámolása ugyanúgy lehet közösségi rituálé része, melynek lényege a részvétel. Az építéssel kapcsolatos rituálék széles körben elterjedtek, ezek egy részének jól kimutatható régészeti nyomuk is van, mint a korábban alapítási áldozatnak nevezett depozíciónak. De ugyanígy igen fontosak a felhagyási rituálék, melyek valószínűleg az átmeneti rítusok körében értelmezhetőek. Ilyen az épületek maradványainak, kutaknak vagy árkoknak a betemetése, ami mind széles körben ismert jelenség, de sokszor nem kellő módon megfigyelt.

Talán részben vagy egészében ide tartozik az épületek szándékos és kontrollált leégetése magas hőfokon. Ez is egy rendkívül összetett kérdéskör, hiszen felmerül az épület eredeti funkciója ugyanúgy, mint az utolsó berendezés jelentésének kérdése (lásd később), valamint az egész cselekmény célja. A szándékos épületégetés hosszú időtartamával és igen erős pszichikai hatásával a rituális erő egyik legerősebb példája. A jelenség szempontjából igen fontos, hogy az ilyen típusú házégetés maradványai, az átégett paticsdarabok gyakran találhatóak meg más strukturált depozitumokban, mint gödrök, kutak vagy körárkok. Mindez azt jelenti, hogy egy összetett cselekménysor egyik állomása volt az épületek szándékos égetése, és egy igen fontos feladat ezeknek a folyamatoknak a legalábbis hozzávetőleges rekonstrukciója.

Az átmeneti rítus értelmezésnek nem mond ellent, hogy az égetés megtisztító eljárások részét is képezhette. A megtisztító eljárások a rituális tisztaság és szennyezettség széles körben dokumentált jelenségéhez köthetőek. Az átmeneti időszakok, a liminális helyzetek, tisztátalannak és veszélyesnek számítottak, ezért szükség volt egy megtisztító eljárásra, egy mágikus rituáléra.

A mágia egy önálló, bonyolult problémakör, melyre a régészetnek nagyobb figyelmet kellene fordítania. Itt annyit érdemes megjegyezni, hogy a korai társadalmak rituális jelenségei igen komplexek lehetnek, egyszerre sokfajta szerepet is betölthettek, melyen belül a természet direkt

befolyásolásának igénye mágikus eljárásokkal történik. A mágia a későbbi vallásosságban gyakran külön alrendszeré válik, vagy teljesen elkülönül a társadalmilag meghatározó hivatalos teológiától.

Az egyik leggyakrabban dokumentált, és leggyakrabban tárgyalt rituális cselekmény a törés, azaz a tárgyak szándékos használhatatlanná tétele deponálás előtt. Jól ismert ez a neolitikus szobrocskák, illetve a bronztárgyak esetében. Itt is erős lehet a mágikus aspektus, nem feltétlenül az egykori belső erő elvétele miatt, hanem életciklusok metaforikus megerősítéseként. Az értelezési lehetőségek itt is rendkívül sokszínűek.

A közösségi rituálék, az ünnepi ceremóniák gyakran jártak együtt látványos, figyelemösszpontosító elemekkel, mint a zene és tánc, ezek sokszor ábrázolásokon vagy eszközein keresztül foghatók meg. Az ilyen típusú ábrázolások elemzése és értelmezése igen fontos feladat.

Egy másik, a régészet szempontjából fontos jelenség, hogy a közösségi ünnepi rítusok részét képezte a lakoma, melyek nyomai — leggyakrabban szimbolikusan különös jelentőséggel bíró állatok csontjai, illetve ezek látványos koncentrációja — sokszor legjobban jelzik ezeket a helyszíneket.

Rituális szerepe lehet állatok és emberek leölésének és a maradványok deponálásának, amit korábban általánosan áldozatként értelmeztek. Bár e szűkebb interpretáció problematikus, a jelenség maga fontos (lásd később).

A felsoroltak mellett természetesen még más rituális tevékenységek is lenyomatot hagyhatnak a régészeti anyagban, ezek kimutatásában nagy szerepe lehet a kutatói intuíciónak.

A rituálék, vagy ahhoz hasonló jelenségek (a problémákat lásd később) elemzésekor mindenképpen nagy figyelmet kell fordítani a cselekvésmódok megállapítása mellett azok időbeli sorrendjére, időtartamára és az ismétlődés gyakoriságára. Egyes kutatók a rítus technológiájáról beszélnek, melynek ugyanúgy fontos megállapítani chaîne opératoire-ját, ahogy egy kőszerszám elkészítésének rekonstrukciójakor.

3. Rituális eszközök, a rituálék tárgyai

A rituális eszközök kérdésköre természetesen szorosan kapcsolódik a cselekvésmódok kérdéséhez. Egyik első lehetséges csoportot az egyes anyagok jelentik, melyek felhasználása számos különböző módozatban történhet. A megtisztító eljárások (lásd korábban) gyakran használnak fel különböző anyagokat (materia magica) melyek jelentése erősen kultúrafüggő és általános előfordulásuk miatt nehéz bizonyítani ilyen típusú használatukat(pl. tiszta víz), de vannak olyan esetek, amikor természettudományos vizsgálatok bevonásával lehetséges ez. Ilyen például különleges faanyagok elégetése, vagy füstölőszer használata. Ezek kimutatása például edényeken, vagy ún. oltárokon különleges fontossággal bírhat.

A rítusok fontos része a megváltozott tudatállapot elérése, ami közelebb viszi a résztvevőt a metafizikus szférához, például az ősök világához. Ezek lehetnek hallucinogén hatású gombák vagy mákgubó, mint ezt a bronzkorban kimutatták, vagy legaláltalánosabban az alkoholos italok, melyek felbukkanása a Közel-Keleten az élelemtermelést megelőző időszakokban, rituális környezetben egyértelmű. A legkorábbi bor nyomait például nagy energia-befektetéssel készült kőedényeken mutatták ki. Ez a példa jól mutatja a különleges anyagú és díszítésű tárgyak, illetve a rítusban használt anyagok összefüggését. Éppen ezért fontos feladat különösen az ún. díszkerámia falának molekuláris biológiai eszközökkel való kutatása annak megállapítására, hogy milyen anyagokat tároltak bennünk, vagy fogyasztottak a segítségükkel.

A rituális lakomákon fogyasztott italoknak és az ételeknek szimbolikus jelentőségük is volt, ezek jellege különösen a mindennapi étrenddel való összehasonlításból derülhet ki. Ma jól ismert az

olyan nagyvadász kiemelkedő jelentősége élelemtermelő közösségeknél, mint az őstulok, de más példákat is lehet említeni.

Az állatok önállóan, a húsvágás nélkül is lehetnek rituális eszközök, depozíciójuk szimbolikus cselekmény is lehet (lásd később), csak az egyik értelmezési lehetőség az áldozat. Ugyanúgy önálló, összetett problémakör az emberek rituális megölése és testük felhasználása a rítusok során (lásd később).

A rítusok során számos, erre a célra készített tárgyat használtak fel, melyet a szakirodalom rituális paraphernalianak nevez. Ezek vagy sajátos formájukkal, vagy különleges anyagukkal, illetve egyedi díszítésmódjukkal hívják fel magukra a figyelmet. Itt érintkezik a konferencia témája a korábbi, művészetről szóló ΜΩΜΟΣ összejövetellel, ahol sokan tárgyalták a készítés technológiai kérdéseit. A sziklavésetek és barlangfestmények készítésének rituális hátterével is igen sokat foglalkozik a kutatás.

A rítusok során használt különleges öltözékek, ékszerek és testfestések közül a maszkok a legjobban azonosíthatóak, sajnos csak akkor, ha valamilyen tartós anyagból készültek, vagy plasztikákon ábrázolják azokat. A maszkok kérdése egy olyan problémakör, amely szélesebb vallástörténeti stúdium keretében tanulmányozható eredményesen, de fontos terület, mert meghatározó számos plasztika értelmezésénél.

A rítusok eszközei lehetnek zeneszerszámok, de romló anyaguk miatt ritkán találhatóak meg, ugyanakkor ábrázolásokon felismerhetőek lehetnek, különösen a vaskoriakon.

A rítusok tanulmányozásának egyik legfontosabb kérdése, hogy mire irányul. Különösen érdekes az a kérdés, hogy a szobrocskák („idolok”) tisztelet tárgyai lehettek vagy rituális eszközök. A kutatás ma már egyre inkább az utóbbit tartja valószínűnek. Erre utal a szándékos törés (lásd korábban), illetve depozíciós helyzetük, de felmerül a kérdés, hogy minden kulturális környezetben azonosan kell-e értelmezni ezeket.

4. Strukturált depozitum

A strukturált depozitum semleges kifejezés, melyet Colin Richard és Julian Thomas alkalmazott először, hogy elkerülje az olyan interpretációval terhelt kifejezéseket, mint áldozati, szakrális vagy rituális gödör. Alapvetően olyan régészeti kontextusokat jelöl, amelyeknél a szemét nem véletlenszerűen kerül elhelyezésre, hanem átgondolt emberi cselekvés eredményeképpen, és ezáltal szociálisan aktívvá válik. Mindez azt jelenti, hogy a depozíció jelentéssel teli aktus. Idővel számos olyan régészeti egységre kezdte használni a kutatás, melyeknél nem a személtelhelyezés a cselekmény, hanem más célok hoznak létre hasonló mintázatokat. Ilyen lehet az értékek kivonása a társadalmi és gazdasági körforgásból, mint a fém- vagy edénydepók. Főleg a bronzdepók esetében igen változatosak az interpretációk, de izgalmasak az edénydepók és a ceremóniális lakomák viszonya is.

Összességében strukturált depozitum lehet egy gödör vagy kút tartalma éppúgy, mint bármilyen más betöltés vagy feltöltés, például házban vagy sírban, a lényeg a határozott mintázat vagy az elhelyezés módjában vagy a tartalmában.

Az irodalomban élénk vita van a strukturált depozitum és a rituálé viszonyáról. Létezik egy szkeptikus megközelítés, mely szerint a lakókörnyezetben végzett cselekvésmódok, munkafolyamatok formalizáltsága miatt nem lehet elválasztani a rítust a mindennapi tevékenységtől. Ez egy fontos vitapont, de részben a rítus szűk értelmezéséből következik. A lényeg a formalizált cselekmény gyakorisága és az, hogy milyen széles körben történik. A korábban áldozatnak vagy fogadalmi áldozatnak (exvoto) nevezett jelenségeket ebben a körben érdemes kezelni. Nyilván nem lehet kizárni az áldozatot, mint értelmezést, de szem előtt kell tartani, hogy az áldozat egy olyan

vallási rendszer része, ahol egy metafizikus erő közbenjárását kéri az áldozat finanszírozója, de a vallásosság alapformáinál a természetre való közvetlen hatás igénye az uralkodó, így nem ismeri ezt a rítus típust. A deponált állatok nem csak áldozatnak, hanem a rituálé szimbolikus nyelvezete eszközeként is értelmezhetőek.

A régészeti elemzési szempontjából ugyanúgy kell foglalkozni minden sajátos depozíciós folyamattal. A lehetséges jelenségek közül csak néhány: különleges gödör a település kezdetén, alapozási depó az épületekben, a küszöb alatt stb.

Egyik legizgalmasabb különleges rituális depozíciós cselekmény a tárgyak rendezett elhelyezése szándékosan leégetett épületekben. A tárgyak kiválasztása, egymáshoz való viszonya itt egy szimbolikus nyelvezetként értelmezhető, melynek megvan a maga belső struktúrája, és ennek elemzése igen fontos feladata a kutatásnak. Hasonló jelenség például bronzdepók tárgyelhelyezésének sajátos mintázata. A depozíciós sorrend, a betöltés szerkezete, a tárgyak típusa, helye és állapota minden esetben nagy fontossággal bír.

A legtöbb fenti példa jól értelmezhető az átmeneti rítusok körében. A régészet számára legjobban értelmezhető átmeneti rítus a halottak kezelése, melynek leginkább a temetkezési részét találjuk meg.

5. Temetkezések, mint rituális cselekvésformák

Az átmeneti rítusok leginkább nyilvánvaló példája tehát a temetkezés. Már az elején fontos tisztázni, hogy a temetkezés kifejezést csak azokra a depozíciós jelenségekre érdemes használni, melyeknél a tisztelet az eltemetett testre összpontosul, vagy erre utal. Nem minden eltemetett emberi maradványt nevezhetünk temetkezésnek. A kifejezés különösen zavaró, ha állattekercs depozíciójára használja a kutatás. A pontosabb elemzés és értelmezés kedvéért csak akkor nevezhetünk valamit állattemetkezésnek, ha bizonyítható, vagy sejthető, hogy a tisztelet rá irányult (ilyen példa az egyiptomi állatmúmiák).

A régészeti szakzsargon a temetkezésnél rítust gyakran a test kezelésének módjára szűkíti (korhasztásos, hamvasztott, nyújtott, szórthamvas, stb.), de nyilvánvaló, hogy általában hosszabb összetettebb folyamatokról van szó. A halál az egyik legsúlyosabb emberi élettapasztalat, igen erős pszichikai erővel bír. Hatásának leküzdésére minden társadalom rítusok sorával válaszol, melyek igen összetett hatásmechanizmussal bírnak, és egyértelműen rámutatnak a rituálék komplex társadalmi szerepére. Megerősít, biztonságot ad, szervezi a társadalmat, struktúrát ad az élethez. Annak ellenére, hogy mindenki meghal egyszer, és minden emberi lénynek ugyanazzal kell szembenéznie, mégis ennek a közös sorsnak a társadalmi szintű megoldása, kezelése hatalmas különbségeket mutat hagyományként, kultúráként, hitvilágonként és vallásonként.

A régészetnek ezt a sokféleséget kell feltárnia és bemutatnia. Ez egyrészt megnyilvánul a holttest kezelésében, a temetést megelőzően, a temetés folyamán és az eltemetés utáni manipulációk során. Mindenfajta manipulációnak szimbolikus jelentése van, egyfajta jelrendszerről, egy kommunikációs formáról van szó. A test rituális kezelésének ez a fajta kommunikációs aspektusa jelenik meg talán az ún. nem szokványos testtemetésekben és a test utólagos manipulációjának számos formájában.

A régészet által feltárt sír, azaz eredetileg a test földbe helyezése csak egy része a temetkezésnek, temetkezés pedig a rituálék meghatározott sorának is csak egy része. Ezek időtartama hosszú lehet, végrehajtásuk több helyen is történhet, és a résztvevők is eltérőek lehetnek szakaszonként, és ezek mindegyikének lehet külön anyagi tartalma. Ha nincs rétegtani egységekben

kimutatható tevékenységi sorrend, mint pl. gyakran halomsírok vagy aknasírok esetében, akkor ez egyetlen depozíciós aktusnak tűnhet. Összességében fontos, hogy szem előtt tartsuk a halottal kapcsolatos átmeneti rítusok teljes időbeli sorát: a haláltól (sőt sokszor az azt megelőző időszakról kezdve, pl. a sírhely előkészítése), a test felkészítését és a bűcsút magába foglaló szeparációs időszakon át, az összetett rítusokat (pl. felvonulást, kísérek megölését, állatok szimbolikus levágását) tartalmazó temetésig, esetleg emlékmű készítéséig, sőt az azutáni időig, amíg a halott emlékezete tart.

A liminális időszak hossza, illetve az aggregációs, vagy felvételi fázis bekövetkezte kultúránként igen eltérő lehet éppúgy, mint a társadalmi részvétel nagysága. A határhelyzet, a liminalitás fogalmának megértése alapvető a sírok berendezésének, a halott öltözetének és a mellékletek értelmezésének szempontjából. Mint láttuk, a liminális helyzetet, a halál és az öröklét közötti állapotot, a legtöbb kultúra igen veszélyesnek tartja, ezért a társadalom egyik legalapvetőbb feladata a halott útjának segítése szimbolikus jelentőségű tárgyakkal, vagy a test kezelésének különböző módozataival. Erre a rétegre épülhetnek rá a társadalmi reprezentáció különböző elemei, melyre a régészet korábban elsősorban összpontosított.

Itt különösen fontos felhívni a figyelmet, hogy nem a sírok statikus leírása, a mellékletek társadalmi jelentőségének bemutatása a konferencia célja, hanem elsősorban az összetett rítuselemek és folyamatok bemutatása. Különösen érdekesek itt az ún. szokatlan vagy máshol nem, illetve alig dokumentált rítusok, melyek időben megelőzik, vagy követik a test depozícióját. A test, illetve a temetkezés utólagos manipulációjának szokása sokkal elterjedtebb a korai kultúrákban, mint ahogy erre a régészet odafigyelt. Felmerülhet például a rablás helyett ilyen interpretáció is.

A test kezelésének, a halott reintegrációjának módja is jelentős különbségeket mutat kultúránként, és igen szokatlan módozatok is feltűnhetnek, melyek külön figyelmet érdemelnek.

Az ilyen típusú, összetett rituális cselekvéssorok jellemzője, hogy gyakran részük olyan rítus, amelyet formai szempontból általában külön osztályoznak. Ilyen a lakoma, amely gyakran része mind a temetési szertartásnak (halotti tor), mind a halott utólagos tiszteletének. Számos kultúra úgy tartja, hogy az alkohol fogyasztása lehetőséget ad az ősökkel való kommunikációra.

ÖSSZEFOGLALÁS

A rituálé régészetében a ritualizált cselekvésmódok nyomait, speciális mintázatokat keres a kutató, vagy egyes megtalált tárgyakat és jelenségeket ebben az összefüggésben próbál értelmezni. Az egyes szekciók témakörei szoros kapcsolatban állnak egymással, minden előadót arra kérünk, hogy jelezze, melyikhez tartja témáját leginkább tartozónak.

Nincsenek általános szabályok, kultúránként külön kell értelmezni, hiszen a szimbolikus tartalom is különbözik, így igen nagy szükség van az intuícióra. A kutatás csak akkor tud továbblépni, ha együttesen számba vesszük azokat a jelenségeket, melyek ebben a körben értelmezhetőek és közös fogalmi keretek alakítunk ki. A konferencia egyik fontos célja lenne az eltérő megközelítések, interpretációk ütköztetése.

A rítusok általános és régészeti irodalma:

BELL, C. 1997: Ritual. Perspectives and Dimensions. Oxford.

VAN GENNEP, A. [1909] 2007: Átmeneti rítusok. Budapest.

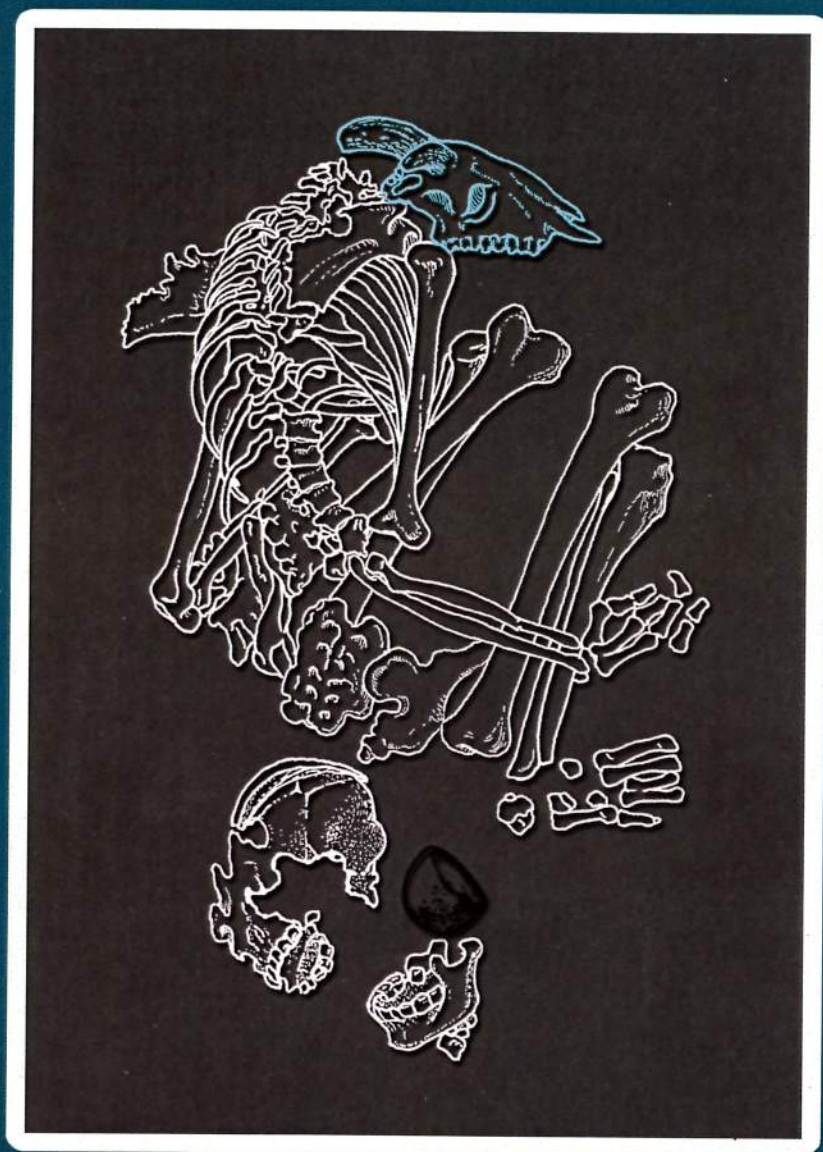
KUNT E. 2005: Az utolsó átváltozás. A magyar parasztság halálképe. Budapest.

RAPPAPORT, R. 1999: Ritual and Religion in the Making of Mankind. Cambridge.

INSOLL, T. (ed.) 2011: Oxford Handbook of the Archaeology of Ritual and Religion. Oxford.
INSOLL, T. (ed.) 2011: Oxford Handbook of the Archaeology of Ritual and Religion. Oxford.
KYRIAKIDIS, E. (ed.) 2007: The Archaeology of Ritual. (Cotsen Advanced Seminars 3.) Los Angeles.
KYRIAKIDIS, E. (ed.) 2007: The Archaeology of Ritual. Los Angeles.

A KONFERENCIA RÉSZLETES PROGRAMJA ÉS AZ ELŐADÁSOK KIVONATAI

M Ω M O Σ

ŐSKOROS KUTATÓK IX. ÖSSZEJÖVETELE
- A RITUÁLÉ RÉGÉSZETE -

PROGRAMFÜZET

HERMAN OTTÓ MÚZEUM // MISKOLC, 2015. OKTÓBER 14-16.

TÁMOGATÓK:

HERMAN OTTÓ
MÚZEUM

PANNON-TENGER
MÚZEUM

MISKOLC

ÁSATÁRS KFT.

ŐSKOROS KUTATÓK IX. ÖSSZEJÖVETELE A RITUÁLÉ RÉGÉSZETE

2015. október 14. szerda

10.00 – 13.00: Regisztráció

13.00 – 13.30:

A konferenciát megnyitja Pusztai Tamás, a Herman Ottó Múzeum igazgatója
A vendégeket köszönti Kiss Gábor, Miskolc megyei jogú város alpolgármestere

Bevezető előadások (elnök: Koós Judit)

13.30 – 14.00: Kalla Gábor: A rituálé régészete. Bevezető előadás

14.00 – 14.30: Raczkó Pál – Anders Alexandra: Minden együtt – rituálék Polgár-Csőszhalom késő neolitikus lelő helyén

14.30 – 14.50: Siklósi Zsuzsanna – Szilágyi Márton: Racionális tudás, irracionális cselekedet?

14.50 – 15.00: Vita

15.00 – 15.20: Kávészünet

Strukturált depozitumok (elnök: V. Szabó Gábor)

15.20 – 15.40: Barkóczy Péter – Szabó Géza – Máté Dóra – Kiss Viktória: Sírok, kincsek, ékszerek – a strukturált depozitumok és a sírok kapcsolatának kérdései a középső bronzkorban

15.40 – 16.00: Fülöp Kristóf: Élet a halál után. A kút szerepe a vízadáson túl

16.00 – 16.20: Szeverényi Vajk – Priskin Anna – Czukor Péter: Strukturált depók és rítusok Csanádpalota – Földvár késő bronzkori lelőhelyen

16.20 – 16.40: Tarbay János Gábor: Késő bronzkori depó Oltárcról, avagy a rituálé vizsgálata makroszkópikus és mikroszkópikus jegyek alapján

16.40 – 16.50: Vita

16.50 – 17.10: Kávészünet

Rituális eszközök, rituálék tárgyai (elnök: Szabó Géza)

17.10 – 17.30: Jakucs János – Oross Krisztián – Marton Tibor – Voicsek Vanda: A kultikus élet tárgyi emlékei a közép-európai és balkáni újkőkori közösségek délkelet-dunántúli érintkezési zónájában

17.30 – 17.50: László Attila: „Agyag istenek” és/vagy rituális eszközök. Az Erőd-Cucuteni-kultúra ember alakú szobrocskáinak értelmezéséről

17.50 – 18.10: Németi János – Molnár Zsolt – Hágó Attila Nándor: Rituálék tárgyi emlékei a Nagykároly – Bobáld (Szatmár megye, Románia) tellről – *ELMARADT*

18.10 – 18.20: Vita

Szálláshelyek elfoglalása, szabad program

19.30: Fogadás a Pannon-tenger Múzeumban

W

O

M

O

M

2015. október 15. csütörtök

Rituális cselekvésmódok, rituális specialisták I. (elnök: Kalla Gábor)

9.00 – 9.20: Galántha Márta: A fiúkból férfiak lesznek: egy beavatási szertartás

9.20 – 9.40: Mester Zsolt – Faragó Norbert – Király Attila: Környezeti determináció, rítus, tradíció? – Motivációk a pattintott kőeszköz készítésben

9.40 – 10.00: Király Attila: Hasznos rítusok és haszontalan technikák. A rituális cselekvés régészeti azonosításának néhány elméleti kérdése

10.00 – 10.10: Vita

10.10 – 10.30: Kávészünet

Rituális cselekvésmódok, rituális specialisták II. (elnök: Anders Alexandra)

10.30 – 10.50: Fábíán Szilvia – Daróczy-Szabó Márta – Kreiter Attila – Marton Tibor – Serlegi Gábor – Sümegi Pál: Középső és késő rézkori rituális cselekvésformák Abony 36. lelőhely strukturált depozitumainak elemzése alapján

10.50 – 11.10: Köhler Kitti – Marcsik Antónia – Zádori Péter – Biro Gergely – Helen D. Donoghue – Hajdu Tamás: Az Abony – Turjános-dűlő lelőhelyen feltárt késő rézkori többes temetkezések antropológiai vizsgálata

11.10 – 11.30: Sánta Gábor: Rítusok nyomai a halomsíros kultúra Domaszék – Börcsök-tanyai telepén – *ELMARADT*

11.30 – 11.50: Fekete Mária – Szabó Géza: Újdonságok – kellékek – rítus – interpretáció

11.50 – 12.10: Vita

12.10 – 12.30: Könyvbemutató: Ilon Gábor: Aranykincs a velemi Szent Vidről. A késő bronzkori elit hölgyének viselete az új vizsgálatok tükrében

12.30 – 14.00: Ebédészünet

Rituális tér (rituális építmények, rituális táj, rituális térhasználat) I. (elnök: Raczkó Pál)

14.00 – 14.20: Oross Krisztián – Jakucs János – Marton Tibor – Köhler Kitti – Voicsek Vanda: Élettér és „holtter” – variációk a Dél-Dunántúl újkőkori településein

14.20 – 14.40: Kustár Rozália – Lantos Andrea: Rituális tér – építési áldozatok Harta – Gátórház neolitikus településrészletén

14.40 – 15.00: Bittner Bettina: A rituális tér és építmények helykiválasztásának környezetpszichológiája

15.00 – 15.20: Füzesi András – Szilágyi Márton: Rítus és tér kapcsolata a rézkorban

15.20 – 15.30: Vita

15.30 – 15.50: Kávészünet

Rituális tér (rituális építmények, rituális táj, rituális térhasználat) II. (elnök: Kulcsár Gabriella)

15.50 – 16.10: Gulyás András – Sümegi Pál: A Szarvasi Arborétum bronzkori telljének bemutatása – előzetes eredmény

16.10 – 16.30: Rezi Kató Gábor: A Baradla-barlang mint rituális tér

16.30 – 16.50: V. Szabó Gábor: Adatok a késő bronzkori deponálási gyakorlat topográfiájához

16.50 – 17.10: Daróczy Tibor-Tamás – Adrian Ursuțiu: Stolna – Podurlie Domnești. Szabványosított, ismétlődő és korlátozó szociális térhasználat – *ELMARADT*

17.10 – 17.20: Vita

17.20 – 17.40: Kávészünet

17.40 – 18.00: Poszterek bemutatása, vita

2015. október 16. péntek

Temetkezések mint rituális cselekvésformák I. (elnök: Siklósi Zsuzsanna)

9.00 – 9.20: Hajdú Zsigmond – Nagy Emese Gyöngyvér: Tárolóedénybe helyezett gyermektemetés az újkőkori középső időszakából Polgár – Kengyel-köz lelőhelyen (Hajdú-Bihar megye)

9.20 – 9.40: Hajdú Zsigmond – Nagy Emese Gyöngyvér: Hogyan gondolkodhattak a halálról az újkőkori elején a bihari térségben? Különleges sírcsoport a korai neolitikum időszakából Szentpéterszeg – Körtvélyes lelőhelyről (Hajdú-Bihar megye)

9.40 – 10.00: Kisné Cseh Julianna: „Ég szülte Földet” – megfigyelések a középső bronzkori népesség temetkezési rítusáról – *ELMARADT*

10.00 – 10.20: Szeverényi Vajk – Hajdu Tamás – Julia Giblin – Kiss Viktória: Rítusok és emberi maradványok középső bronzkori településeken

10.20 – 10.40: Melis Eszter – Hajdu Tamás: A nemi identitás kifejezése a Nyugat-Dunántúl kora és középső bronzkori csontvázas temetkezéseiben

10.40 – 10.50: Vita

10.50 – 11.10: Kávészünet

Temetkezések mint rituális cselekvésformák II. (elnök: Szeverényi Vajk)

11.10 – 11.30: Pásztor Emília: A napszimbólumok szerepe a vatyai kultúra temetkezési rítusaiban

11.30 – 11.50: Gucci László: A másodlagosan égett kerámiák meghatározásának módszere és azok hamvasztásos temetkezésekben betöltött szerepének lehetséges értelmezései

11.50 – 12.10: Váczi Gábor: A hamvasztásos temetés eseménysorának elemzése az urnamezős időszak balatonendréd-i temetőjében

12.10 – 12.30: Szilasi Attila Botond: A hamvasztás és a test sírbahelyezésének rítusa a késő vaskori időszakában (LT B2/C1) – depozíciós megfigyelések egy Wohltsdorf-i temető kapcsán (Ausztria, Steiermark) – *ELMARADT*

12.30 – 12.50: Vita, zárzó

I. BEVEZETŐ ELŐADÁSOK,
SZINTÉZISEK

KALLA GÁBOR

A rituálé régészete – bevezető előadás

Az előadás fő célja, hogy elméleti keretet és vitaanyagot nyújtson a konferencia számára, illetve példákon keresztül bemutassa a rituálé régészeti kutatásának különböző területeit. Ezen belül is különleges figyelmet fordít a cselekvésmódokra és az időbeliségre.

Mivel a rituálé az egyik legalapvetőbb társadalmi aktus, kutatása nélkül nem érthető sem az őskori közösségek működése, sem az anyagi kultúra. A rituálé régészeténél nem egyszerűen korábban használatos kifejezések újabakkal való felváltásáról van szó, hanem egy más szemléletmódról, amely a társadalom, a szellemi élet és az anyagi kultúra széles körét új megvilágításba helyezi. A terminológiai pontosság ezen a területen különösen fontos, így érdemes megvitatni, melyek azok a kifejezések, melyeket az őskor kutatásnak el kellene hagynia, vagy sokkal óvatosabban használnia (pl. kultusz, szentély, istenség, áldozat stb.).

A rituálé egy jól ismert meghatározás szerint „tevékenységek sora, amely mozdulatokból, szavakból és tárgyakkól áll, és egy erre elkülönített helyen és meghatározott sorrendű egységekben hajtják végre.” Mivel a szavak elvesztek, a kutatásnak a tárgyi emlékek mellett a cselekvés különböző, sajátos módjaira kell összpontosítania.

Az előadás elsősorban ezekre az aktusokra koncentrál, különös tekintettel az időbeliségre, hiszen a sajátos cselekvésmód és az ismétlődés gyakorisága és időpontja talán a rituálék legfontosabb megkülönböztető kulturális jegyei. Bár a létfenntartás mindennapi tevékenységei is lehetnek ritualizáltak, a különleges időpontokban, ünnepek során végrehajtott rítusok azok, melyek új, szimbolikus jelentést adnak a térnek, a környezeti elemeknek (táj, növény, állat) és a tárgyaknak. Egyre inkább egyértelmű, hogy az anyagi kultúra egy része (pl. a díszített kerámia) ilyen cselekmények céljára, vagy annak során jön létre, illetve változik meg, így ennek koncentrációja is jelezheti a rituális teret ugyanúgy, mint az elkülönítés vagy a különleges kialakítás. Egy-egy összetett rituálé (pl. temetkezés) időben sok napra elhúzódhatott, és több helyszínen is folyhatott, ezáltal összekötve ezeket az idő- és tér elemeket. Általában is különleges figyelmet érdemel a rítusok egyes elemeinek időbeli sorrendje, időtartama és az ismétlődés gyakorisága.

Az ünnepi rituálék jellegzetessége a drámaiság, melynek átélését segítette a látványos közös lakoma, melynek során bódító italokat és különleges ételeket, pl. nagyvadakat fogyasztottak. A lakoma, a drámai erejű rituális aktus (pl. szándékos égetés, vagy nagy közösségi temetés), a különleges helyszín és tárgyak használata összefügg.

A régészet számára különlegesen fontos az átmeneti rítusokhoz kapcsolódó képzetek megértése, a tisztaság és szennyezettség fogalmának fontossága, a határhelyzetek (liminalitás) rituális kezelésének szükségessége, így az előadás ezekre is kitér.

RACZKY PÁL, ANDERS ALEXANDRA

Minden együtt — rituálék Polgár-Csőszhalom késő neolitikus lelőhelyén

Polgár-Csőszhalmon a több mint 100 éve folyó ásatások egy különleges, rendkívül összetett késő neolitikus világgal ismertettek meg bennünket. Ezek a feltárások teremtették meg számunkra annak lehetőségét, hogy a Kárpát-medence őskori kutatásai közt egyedülálló módon

a rituálék különböző megjelenési formáit egy lelőhely különböző helyszínein, különböző léptékeiben és különböző szociális csoportosulásaiban tudjuk tanulmányozni.

Előadásunkban Polgár-Csőszhalom sokrétű rituális gyakorlatát mutatjuk be a konferencia mindegyik témacsoportját érintve (rituális tér, rituális cselekvésmódok, a rituálék tárgyai, strukturált depozitumok, temetkezések), módszertanilag pedig Çatalhöyük esettanulmányainak logikáját követve.

Kutatásainkat az OTKA NK 101024 sz. pályázata támogatta.

SIKLÓSI ZSUZSANNA, SZILÁGYI MÁRTON

Racionális tudás, irracionális cselekedet?

Előadásunkban a szent és a profán univerzális dichotómiaként való kezeléséből származó értelmezési problémákra szeretnénk kitérni. Egyrészt az őskori emberek életének minden szegmensében vannak olyan utalások, melyekből rítusokra lehet következtetni. Másrészt a kutatás gyakran elválasztja a rítussal kapcsolatba hozott cselekedeteket egyéb, mindennapi, gazdasági vagy társadalmi cselekményektől, megkülönböztetve racionális és irracionális, funkcionális és nem funkcionális cselekedeteket. Számos társadalomban azonban ez a dichotómia nem létezik, ahogy a rituális és mindennapi cselekvés szétválasztása sem, ugyanannak a cselekvésnek egyszerre lehet gyakorlati és szimbolikus jelentése is.

Más gondolkodási rendszerekben a számunkra irracionálisnak tűnő rituális cselekvés logikus lehetett, egy cselekvés gyakorlati haszna és nem funkcionális elemei elválaszthatatlanok egymástól. Az őskori emberek a világ működéséről a mi modern tudományok által mélyen meghatározott tudásunktól alapvetően eltérő tudással rendelkeztek, ami eltérő gondolkodási rendszert, kozmológiát és magyarázatot jelenthetett.

Vitaindítónak szánt előadásunkban az őskori rítusok szerepét a tudás átadása, a tanulás szempontjából közelítjük meg. 1. A rítusok fontos szerepet játszhattak a társadalmi tudás, a társadalmi szabályok tárolásában, átadásában, tanulásában. 2. A rítusok megkönnyítették és egyben korlátozhatták is a gyakorlati, technológiai tudás átadását, tanulását. Miközben mindkét esetben magyarázatokat, kulturális értékeket és „logikai” rendszert is közvetíthettek.

Úgy véljük, hogy az őskori közösségek gondolkodási struktúráit csak a régészeti anyag komplex elemzésével közelíthetjük meg. Az előadás során ezt a problémakört próbáljuk meg bemutatni antropológiai, valamint a kárpát-medencei neolitikum és rézkor példáin keresztül.

Faint, illegible text visible on the left page, likely bleed-through from the reverse side.

II. STRUKTURÁLT DEPOZITUMOK

ELŐADÁSOK

BARKÓCZY PÉTER, SZABÓ GÉZA, MÁTÉ DÓRA, KISSVIKTÓRIA
Sírok, kincsek, ékszerek – a strukturált depozitumok és a sírok kapcsolatának kérdései a középső bronzkorban

A középső bronzkori tolnanémedi kincsek (18 bronz kincslelet) és a dunántúli mészbetétes kerámia kultúrája sírjaiban megtalálható hasonló ékszerek kapcsolata már régóta ismert. Az említett kincsek, mint strukturált depozitumok elrejtésének körülményeiről azonban jelenleg is kevés adattal rendelkezünk. Az eddigi adatok alapján felállított modellel (vagyis a tolnanémedi kincsek több személy rituális öltözetének nyomát őrző depozitumokként való értelmezésével) kapcsolatban több kérdés is felmerült a sírokból és kincsekből előkerült fémtárgyakon újabban elvégzett mikroszerkezet-vizsgálatok, a bronzékszerek statisztikai elemzése és egy nemrégiben előkerült agyagszobrocska vizsgálata nyomán. Előadásunkban az új eredményeket összefoglalva kívánjuk bemutatni a kincsek értelmezése során felvetődött kérdéseket.

FÜLÖP KRISTÓF

Élet a halál után. A kút szerepe a vízáradáson túl

A víz mind az ember, mind az állatok és növények számára nélkülözhetetlen lételem. Ennél fogva a kút, – melynek elsődleges funkciója a víz biztosítása – az egyes közösségek létfenntartó stratégiájának egyik kulcsfontosságú eleme. E meghatározó szerep révén a kút a közösség mindennapi életében központi, kiemelt helyet foglalhatott el. Sőt sok esetben az egyszerű vízbiztosításon túlmutatva a különféle rituálék fontos helyszínévé vagy akár összetett jelentésű alkotóelemévé is válhatott.

E dinamikus változó élettörténet figyelhető meg az ELTE BTK Régészettudományi Intézete által 2011-ben feltárt, a késő bronzkori halomsíros kultúra klasszikus fázisára (Rei Bz C) keltezhető pusztataskonyi kút esetében is. A kút betöltődéséből előkerült kiemelkedő mennyiségű leletanyag az egykori közösség tudatos és minden bizonnyal határozott jelentéssel bíró deponálásáról tanúskodik.

Ha kitérünk a pusztataskonyi kút szabta bronzkori tér- és időkereteket, és végigtekintünk az őskor egészén, tudatos strukturáltságot mutató depozitumok számos formáját figyelhetjük meg. Ennek mentén a kutakhoz kötődő vagy azokat magába foglaló, sokszínű és eltérő jelentésű rituális tevékenységkörök körvonalazhatóak. A kapcsolatot többek között a kúthoz és a vízhez kötődő szimbolikus jelentéstartalom jelenti, mely az egész történelmen végigkísérhető mind a mai napig, akár gyermekkorunk meséin keresztül átszűrődve vagy akár mindmáig aktív, élő módon.

Az előadás célja, hogy felhívja a figyelmet a kutak összetettebb és árnyaltabb közösségen belüli szerepére és felvesse azt a lehetőséget, miszerint a sokszor egyszerűen másodlagos hulladékgyűjtőként interpretált lezárt életszakasz mögött rejtőzhet a kutak és emberek eddig sokszor láthatatlan rituális kapcsolata.

SZEVERÉNYI VAJK, PRISKIN ANNA, CZUKOR PÉTER

Strukturált depók és rítusok Csanádpalota-Földvár késő bronzkori lelőhelyen

A strukturált depó/depozitum (structured deposition) fogalma a 80-as évek közepe óta egyre népszerűbb a nemzetközi régészetben bizonyos különleges jelenségek, különleges tartalmú gödrök vagy egyéb leletegyüttesek leírására. Csanádpalota-Földvár lelőhelyen számos olyan gödör előkerült, amelyeket tartalmuk, összetételük alapján ebbe a kategóriába sorolhatunk. Előadásunk során áttekintjük a strukturált depó fogalmát, fejlődését, használhatóságát, és

részletesen elemezzük a csanádpalotai gödröket ebből a szempontból. Megvizsgáljuk, hogy ezek az objektumok és tartalmuk kapcsolatban lehet-e a ceremoniális lakomák kérdéskörével, valamint azt, hogy ez milyen új megvilágításba helyezi a teljes település megítélését, értelmezését.

TARBAY JÁNOS GÁBOR

Késő bronzkori depó Oltárcról, avagy a rituálé vizsgálata makroszkopikus és mikroszkopikus jegyek alapján

Az Oltárc Márki-hegyi depó (Zala m.) egyike a közelmúltban előkerült jelentős késő bronzkori depóegyütteseknek. Felfedezése 2014 nyarán történt, amikor Virág István gombászás közben az oltárci erdőt átszelő földútnál bronztárgyakra lett figyelmes. Elmondása szerint, a nagyszámú kerámia töredék alapján vélhetőleg agyagedényben deponált leletet nagyjából 30-40 cm mélységből moshatta ki az eső. A lelet átadását követően, a megtaláló segítségével később több szisztematikus terepbejárásra és fémkereső műszeres kutatásra került sor a Göcseji Múzeum és az ELTE BTK Régészettudomány Intézet bronzkincs kutató programjának együttműködésében. Ennek eredményeként nemcsak a lelet előkerülési helyét lehetett azonosítani, de az együtteshez tartozó további tárgyakat is sikerült feltárni. A terepi kutatás legnagyobb eredménye viszont, hogy a megtalálás helyén egy új, az urnamezős körhöz köthető telepet sikerült felfedezni.

Az előzetes vizsgálatok során a depón belül, a recens törésselületek mentén összesen 57 darab tárgyat lehetett összeilleszteni, melyek tipológiai szempontból az alábbi csoportokra különülnek el: fegyverek (kardpenge, lándzsák), munkaeszközök (nyélnyújtványos sarlók), ruházati elemek (nyakperek, karperek, Röschitz-Sanislaú típusú fibulák, A1a típusú paszományos fibula, Vösendorf típusú hegedűvonó fibula, karikák (rombusz átmetszetű zárt karikák), páncél/lószerszám (phalera korongok), félkész termék (önmagába hajtott nyers lemezhuza). Egyedi csoportot képviselnek az ún. „összerakott tárgyak”, amelyek egymásba rakott eszközökből (tokosbalták, kések) és fegyverekből (lándzsa, szárnyasbalt, tőr) állnak.

Az együttes feldolgozása során egyedülálló lehetőség nyílt a tárgyak makroszkopikus megfigyelésére és mikroszkóp kamerás vizsgálatára a restaurálás előtt és azt követően. Ezen vizsgálati módszerek segítségével számos olyan jelenséget sikerült megfigyelni, melyek kiegészítik a tipo-kronológia által felvázolt eredményeket, továbbá megerősítik az oltárci együttes strukturált depozitum jellegét. A tárgyakon észlelhető sárlenyomatok alapján – hasonlóan a dokumentált előkerülési kontextussal bíró depókhoz – a lelet tárgyainak lerakása átgondolt elrendezést követhetett. Egységes mintázatba szerveződnek maguk a deponált tárgyak is, melyek jó része intakt módon kerülhetett földbe. Őskori fragmentáció csak egy kardpenge és az „összerakott tárgyak” esetén figyelhető meg. A tárgyak készítménytechnológiai és használati nyomaikat tekintve szintén hasonló képet mutatnak.

Ezek között említhető, hogy a korszak többi depóegyütteséhez képest a tárgyakon az öntési hibák száma rendkívül alacsony. Lényegében a depozícióra szánt leletek megmunkálási nyomok alapján magas minőségű fémműves termékeként értelmezhetőek. Mind a fegyvereken, mind az eszközökön jól elkülöníthető, egyes esetekben intenzív (pl.: nyélnyújtványos sarlók) használati kopás- csorbulás- és becsapódás nyomokat lehetett megfigyelni. A depó egyik legfontosabb jelenségcsoportját képviselik az „összerakott tárgyak”, melyek használatra alkalmas, finom kivitelezésű, szándékosan tört és egymásba helyezett eszköz és fegyver társításokból állnak. Maga jelenség nem egyedülálló a Kárpát-medencei deponálási struktúráját tekintve, viszont az oltárci példányok, típusaik és a rajtuk megfigyelt nyomokat tekintve egyértelműen kiemelkednek ebből a körből.

Összességében megállapítható, hogy az oltárci együttes deponálása során használt és további használatra alkalmas, magas minőségű, különböző funkciójú tárgyakat vontak ki, melyek jórészt intakt, kisebb részekre törve, telepen belül kerültek deponálásra.

III. RITUÁLIS ESZKÖZÖK, A RITUÁLÉK TÁRGYAI

ELŐADÁSOK

JAKUCS JÁNOS, OROSS KRISZTIÁN, MARTON TIBOR, VOICSEK VANDA

A kultikus élet tárgyi emlékei a közép-európai és balkáni újkőkori közösségek délkelet-dunántúli érintkezési zónájában

Az előadás a Dél-Dunántúl három mikrorégiójának (Somogyi-parti sík, Tolnai Sárköz, Dél-Baranyai-dombság) egykorú, a Kr. e. 6. évezred második felében lakott, a tárgyi kultúra szempontjából azonban nagyfokú eltéréseket mutató neolitikus településeinek előkerült antropomorf plasztikákat és oltárokat tárgyalja. A kutatott lelőhelyekről együttesen közel kétszáz, a fenti tárgykörbe sorolható lelet látott napvilágot, több mint kétharmaduk a tolnai és baranyai területek már egyértelműen észak-balkáni (Vinča) kulturális hatásokat mutató településeiről. Számos példát találunk a terület különböző, konvencionális régészeti kultúráinak (Starčevo, közép-európai VK, Vinča) sajátosságait magukon viselő tárgyak megjelenésére egyazon háztartási egység leletei között, illetve az egyetlen tárgyon megnyilvánuló kulturális hibridizáció eseteire is. Az előadás egyik célja, hogy áttekintést adjon az elmúlt években a kutatott területen előkerült idol- és oltártípusokról, melyek többsége a dunántúli leletanyagban korábban teljesen ismeretlen volt.

A kutatott települések mérete és az előkerült tárgyak nagy száma lehetőséget ad olyan kérdések felvetésére, amelyek a tárgyak rendeltetéséről, a hozzájuk kapcsolódó cselekvésformákról és a neolitikus közösségek életében betöltött szerepükről alkotott képünket is árnyalhatják. Vizsgálat tárgyát képezik az e tárgyak esetében megfigyelhető ismétlődő cselekvéstípusok (megsemmisítés, deponálás), a leleteket tartalmazó depozitumok típusában és térbeli elterjedésében esetlegesen kimutatható jellegzetes mintázatok, különös tekintettel az ismétlődő leletkombinációkra (idol-oltár, arcos edény-idol, stb.), valamint az épületek és a temetkezések csoportjaival való lehetséges tér és időbeli összefüggések. Lehetséges válaszokat keresünk továbbá arra, hogy a nagyfokú kulturális keveredést mutató leletösszefüggések és hibrid tárgyak jelenléte utalhat-e az egyazon településen egy időben együtt élő, de eltérő gyökerű mikroközösségek vagy egyes személyek által végzett rítusokra, és mennyiben tekinthetjük ezeket egyéni identitások kifejezésének egy neolitikus közösségen belül.

LÁSZLÓ ATTILA

"Agyag istenek" és/vagy rituális eszközök. Az Erősd-Cucuteni kultúra ember alakú szobrocskáinak értelmezéséről

Az őskori hitvilág (hiedelemvilág) és a hozzá kapcsolódó aktusok rekonstruálásában fontos szerep jut az emberábrázolások tanulmányozásának. Az idevágó régészeti leletek és kísérő jelenségek (mint korabeli források) értelmezésében a kutatók sokszor folyamodnak az antik mitológia, hitvilág és vallásos gyakorlat párhuzamaihoz valamint az etnológia/kulturális antropológia adataihoz, ami az interpretációs lehetőségek kibővülése mellett könnyen vezethet anakronisztikus következtetésekhez is. Nem kivétel ez alól az Erősd-Cucuteni kultúra kutatása, kutatástörténete sem.

A konferencia felhívása (Kalla Gábor vitaindítója) szellemében szeretnénk a címben jelzett problémát áttekinteni és lehetőség szerint újragondolni. Az emberábrázolások, mindenekelőtt az antropomorf plasztika értelmezésében kiindulópont lehet a szobrocskák „biográfiája” rekonstruálásának megkísérelése, azok „születésétől” (elkészítésétől, sőt: megtervezésétől) „haláláig” (elhagyásáig, földbekerüléséig). Az egyes darabok különböző szempontú tanulmányozása mellett értelmezésükben ugyanolyan fontos a lelőköri körülmények ismerete, amelyek utalhatnak rituális (szakrális) és non-rituális (profán) kontextusra, tapasztalat szerint ez utóbbi lévén a gyakoribb. Csak mindezeket figyelembe véve, ezeknek az adatoknak a birtokában lehetséges (vagy legalábbis megkísérelhető) az ember alakú szobrocskáknak (és, adott eset-

ben, kísérő leleteiknek) az egykori hiedelemvilágban és rituálékban betöltött szerepének differenciált értelmezése.

NÉMETI JÁNOS, MOLNÁR ZSOLT, HÁGÓ ATTILA NÁNDOR

Rituálék tárgyi emlékei a Nagykároly-Bobáld (Szatmár megye, Románia) tellről

Nagykároly városa a mai Szatmár-megye nyugati részén, a nevét viselő síkságon fekszik. A Nagykárolyi-síkság a Nyírség keleti felén húzódik, tengerszint feletti átlagmagassága 150-160 m, mintegy 30-40 méteres szintkülönbséggel magasodva a vele szomszédos Ér síksága fölé. A szabálytalan kör alakú Bobáld-domb, a modern városközponttól mintegy négy kilométerre található délkeleti irányban, a Mérges-patak partján, egy az árterületből kiemelkedő magasabb háton.

Az XX. század első felében zajlott régészeti feltárások Vende Aladár nevéhez fűződtek. Németi János 1986-ban a bukaresti Trakológiai Intézet támogatásával indította újra a kutatást. A feltárások egy-két év kihagyással az 1990-es évek végéig folytatódtak. 2000 és 2002 között a Szatmár Megyei Múzeum munkatársai a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem kutatóival együttműködve folytatták a régészeti feltárást.

A régészeti kutatások célja a középső-bronzkori Otomani (Gyulavarsánd) műveltség és a kultúra településrendszerének a kutatása. Bár a régészeti lelőhely jelentőségét a bronzkori leletek adják, a lelőhelyen más korszakok (késő neolitikum, kora vaskor, kelta, dák és kora újkori temető) leletei is előkerültek. A tellen folyó kutatások a települést övező ún. szatellit-telepek gyűjteményére is kiterjedtek a topográfiai és geofizikai felmérések, az intenzív terepbejárások és légifelvételük révén.

A közel 50 éve zajló régészeti kutatások során különböző régészeti objektumokból számos olyan lelet került elő, amelyek feltehetően rituális cselekményekhez köthetők. Ide sorolhatók a ház tűzhelye alá helyezett miniatűr edények, a lakóházak paticsomladékából előkerült agyag kocsimodellek és ezek tartozékai, vagy az épület cölöplyukaiban talált kisebb méretű bögrék stb. A tárgyak – topográfiailag pontosan rögzített előkerülési helyük és régészeti leletkörülményeik alapján –, kapcsolatba hozhatók a háztartási egységekben zajló különböző szertartások cselekménysoraival.

**IV. RITUÁLIS CSELEKVÉSMÓDOK,
RITUÁLIS SPECIALISTÁK**

ELŐADÁSOK

GALÁNTA MÁRTA

A fiúkból férfiak lesznek: egy beavatási szertartás

Kalla Gábor kitűnő gondolatébresztője adta az ötletet, hogy rendhagyó előadással jelentkezsek a konferenciára.

Több éven keresztül részt vettem antropológus férjem Nigéria ÉK-i részén végzett kutatásaiban. A Mandara hegységben élő fái népcsoport életéből egy olyan rítust mutatnék be, amely szorosan kapcsolódik a konferencia témájához. Az előadás elsősorban a rituálé leírására törekszik, megvilágítva a szociokulturális, valamint hiedelemvilági hátteret is, illetve az egyes, az elsőrendű rítusba beágyazott más rítusokat.

A Fimbidi ünnep a Jilvu fálk egyik legjelentősebb közösségi rituáléja. Részben átmeneti rítus, részben beavatási, részben termékenység szertartás, melyet két évente tartanak a fiú beavatási ciklus lezárásaként a Fimbidi szentélynél. A szorosan vett ünnep két napig tart, egyhetes rituális előkészítéssel. Fénypontja az első nap estéjén, a szentélynél rendezett, nagyszabású közösségi ünnep, amely biztosítja a termény bőségét, az asszonyok termékenységét, és a falu virágzását.

Az előadás a 2007-es Fimbidit mutatja be.

A fái népcsoportról:

A nagyrészt még ma is önellátásra berendezkedett, elsősorban földművelő fái népcsoport többzetes, jól szervezett, koncentrált hegyi falvakban él Nigéria és Kamerun határán. A politikailag önálló falvak élén főnökök állnak (momun), akiknek azonban igazi politikai vagy gazdasági hatalmuk nincsen. A közösségek kohézióját az egyének közti családi és egyéb kapcsolatok, valamint az egyes ágazatokban öröklődő, zömében rituális tisztségek nagyjából egyenlő eloszlása biztosítja. A társadalom két alapvető kasztra bomlik, a többségi földművesek (mujin) és a kisebbségi specialisták (mihin) kasztjára, akiket a mujinok tisztátalannak tartanak. A mihinek kasztja is két részre oszlik, a kézművesekre, és azokra, akik közül a férfiak, egyéb foglalkozásaik mellett, a halottak eltemetését is végzik. A mihinek főnöke, a mom-mihin, akinek jelentős rituális szerepe is van, ebből a csoportból kerül ki. A falufőnöki intézmény, valamint egyes rítusok átívelik a két kaszt közötti különbséget.

FARAGÓ NORBERT, KIRÁLY ATTILA, MESTER ZSOLT

Környezeti determináció, rítus, tradíció? – motivációk a pattintott kőeszköz készítésben

A rítusok, rituális tevékenységek sajátos összetevői az emberi kultúrának, tárgyi emlékeivel már a paleolitikum időszakából is találkozhatunk. A régészet így bármilyen korszakkal is foglalkozzon, szembesül azzal a problémával, hogy adott lelet és leletkontextus kötődik-e valami magasabb szintű gondolati körhöz, eszméhez, cselekvéshez?

A kérdés eldöntése nem egyszerű, még az etnológia és a kulturális antropológia területén sem, ahol pedig a rítusok élő gyakorlatát van lehetőség megfigyelni, a végrehajtóit megkérdezni. Előadásunk főként a kutatásban fellelhető példákra és azok interpretációs lehetőségeire fókuszál, a rítus fogalmával, definíciójával, a hozzá kapcsolódó elméleti problémákkal csak áttételesen foglalkozik. Ezen a ponton támaszkodik Király Attila előadására, az ott felvetett kérdésekre. Konkretizálva a problémakört a magyarországi neolitikumból hozunk fel olyan példákat, amelyek egyrészt az újkőkori ember rítusait hivatottak bemutatni, másrészt – nem mellékesen – a modern kor tudományos emberében, vagyis a régészben a témáról és a korszakról kialakult képet is tükrözik.

A témát tovább szűkítve a pattintott kövek szerepét vizsgáljuk meg a felhozott példákban, amely átvezet a következő kérdéshez, a neolitikus kőeszköz készítéshez. Itt paleoetnológiai szemszögből vizsgálva az egyes darabokat és a művelet sor egyes lépéseit mérlegeljük a mögöttes megbújó motiváció lehetséges forrását. Ez a téma vezet át a probléma további szűkíté-

séhez, ahol is egy újkőkori leletegyüttes, a boldogkővár aljai pengedepó leleteit vesszük górcső alá. Ennek kapcsán merül fel a kérdés, hogy a cselekvések mögött megbújó motiváció azonosítására mennyire van esélyünk, ha (nem csak) az újkőkori keveredik egymással a rítus, a hagyomány, a megszokás, vagy akár az egyszerű fizika.

KIRÁLY ATTILA

Hasznos rítusok és haszontalan technikák. A rituális cselekvés régészeti azonosításának néhány elméleti kérdése

Hol helyezük el a rituális cselekvést a múlt vizsgálatának technológiai meghatározottságú, Műveltsor megközelítésre alapozó, „természettudományos” konjunktúrájában? Hogyan deríthetők fel a rituális cselekvés régészeti tanújelei, és miben különböznek a „nem-rituális” tanújelektől?

A kérdésekhez két szempontból közelítek előadásomban. A módszertani szempontokat tekintve azt állapítom meg, hogy számos esetben nem mutatható ki különbség rituális és nem-rituális cselekvés régészeti tanújelei között. A cselekvés rituális jellegének megállapítása kívül áll a Műveltsor-típusú vizsgálat hatókörén, többek között az ismétlődést, így a szabályozottságot elhomályosító tafonómiai tényezők miatt. Ezt a nehézséget episztemológiai szempontok szerint vizsgálom tovább. Arra keresek választ, hogy elméleteinkben mi különbözteti meg a rítust a többi társadalmi tevékenységtől. Kifizetődő módszer lehet-e köztük választóvonalat húzni olyan társadalmakban, ahol nem zajlott felvilágosodás, logikai pozitivizmus, ahol a világ működésének magyarázatában nincsenek markáns fizikai és metafizikai pólusok?

Az előadás nem adhat végleges választ ezekre a kérdésekre. A konklúziók közt hangsúlyozom, hogy a rituális cselekvés meghatározása nem csupán játék a szavakkal, hanem a felismeréseinket befolyásoló tényező, már a stratlapok kitöltésekor is. A Műveltsor módszertan ettől függően alkalmas a rituális cselekvés vizsgálatára. Az előadásban felvetett elméleti és módszertani kérdéseket illusztrálja egy újkőkori lelőhely kőanyagán végzett vizsgálat, melyet külön előadásban tárgyal Faragó Norbert, Mester Zsolt, és e sorok szerzője.

FÁBIÁN SZILVIA, DARÓCZI-SZABÓ MÁRTA, KREITER ATTILA, MARTON TIBOR, SERLEGI GÁBOR, SÜMEGI PÁL

Középső és késő rézkori rituális cselekvésformák Abony 36 lelőhely strukturált depozitumainak elemzése alapján

Abony 36 lelőhelyen a 2003-2008 között feltárt, a badeni kultúrkomplexumot közvetlenül megelőző ún. 'protobolerázi horizont' időszakára keltezhető településen a jellegzetes háztartási objektumok – tároló és hulladékgyödrök, anyagnyerő gödrök, kutak - mellett a terület északi és keleti szélén két, jól elkülöníthető területen, kilenc - kilenc, régészeti szempontból kiemelkedő jelentőségű gödör került elő, melyek mind méretükben, mind belső rétegződésükben eltértek a település többi objektumától.

A tizennyolc feltárt gödör egymásra fedő rétegei edénydepókat, állatvázak és néhány esetben teljes és részleges emberi maradványokat tartalmaztak. Előadásunkban a meghatározott rendben elhelyezett leletegyüttesek és a rendelkezésre álló egyéb információk (pollenanalízis, antropológiai, archaeozoológiai és petrográfiai vizsgálatok, stb.) részletes elemzésével kísérletet teszünk a strukturált depozitumokhoz kapcsolódó rituális cselekvésmód körvonalazására, összehasonlítva a korszakból ismert hasonló jelenségekkel.

A kapcsolódó előadásban, a depozitumok egy részében talált emberi maradványokon vég-

zett antropológiai vizsgálatok eredményén keresztül pedig megpróbálunk rávilágítani, hogy milyen okok válhatták ki, és hogyan jelent meg a rituális cselekvésmódban egy, a közösség életében bekövetkező krízishelyzet.

KÖHLER KITTI, MARCSIK ANTÓNIA, ZÁDORI PÉTER, BIRO GERGELY, HELEN D. DONOGHUE, HAJDU TAMÁS

Az Abony-Turjános-dűlő lelőhelyen feltárt késő rézkori többes temetkezések antropológiai vizsgálata

Előadásunkban az Abony-Turjános-dűlő lelőhelyen előkerült, a késő rézkor kezdetére keltezett többes temetkezések antropológiai vizsgálatának eredményeit mutatjuk be. A demográfiai és morfometriai elemzés ismertetése mellett elsősorban a paleopatológiai vizsgálatokra koncentrálunk, ezen belül kiemelten érintjük a leletanyagban előforduló perimortem sérüléseket és azokat az elváltozásokat, melyek egy fertőző megbetegedés, a lepra jelenlétét igazolják a szériában. Mindezek ismeretében megpróbálunk válaszokat keresni olyan kérdésekre, miszerint mi lehetett az oka (rituális? egyéb?) a több egyén nagyjából egy időben történő eltemetésének, miért fordul elő ugyanazon gödörben temetett és csak egyszerűen bedobott egyén, mi lehetett az eltérő bánásmód oka, stb.?

SÁNTA GÁBOR

Rítusok nyomai a halomsíros kultúra Domaszék-Börcsök tanyai telepén

Domaszék-Börcsök tanyán, az M5-ös autópályához kapcsolódó megelőző feltáráson a Halomsíros-kultúra nagy kiterjedésű településrésze került elő. A jól elkülöníthető objektumcsoportokban cölöpszerkezetes és félig földbe mélyített házak, melléképületek nyomai és gödrök, árkok kerültek napvilágra. A gazdasági egységek (háztartások?) olyan régészeti jelenségeket is tartalmaztak, amelyek rítusokkal hozhatóak kapcsolatba.

A 173-as és 202-es objektumban előkerült ép bögrék deponálásuk módja és elhelyezkedésük alapján "építési/alapítási áldozatként" értelmezhetőek, vagyis alapítási rituálé során kerülhettek földbe (ezért a rituális cselekvéssorokkal és egyúttal – helyhez kötöttsége miatt – a rituális térrel foglalkozó altémákba sorolhatóak). Különösen igaz ez a 202-es objektum esetében, amely egy cölöpszerkezetes házban került elő. A 483-as objektum és a bele épített 172-es számú kemence, valamint a közvetlenül mellettük található 173-as objektum (a benne feltárt ép bögrével) a település legkorábbi objektumai közé tartoznak, amelyek talán magának a településnek, vagy a gazdasági egységnek az alapításával függenek össze. Ez a rítus talán folyadékokkal lehetett kapcsolatos. A korai halomsíros kultúrában nem gyakori, de ismert jelenség az edények deponíciója, ám leggyakrabban csoportosan kerülnek földbe ezek tárgyai (főleg bögrék és korsók).

A Dél-Alföldön ismert még két további példa magányos ivóedények, illetve folyadékkal kapcsolatba hozható tárgyak gyaníthatóan rituális elhelyezésére. Az egyik Ásotthalom-Bilisicsről származik, Tömörkény István ásásából. Egy korsó és egy csücskös peremű tál egybeépítésével a koszideri időszakból jól ismert négy oszlopfüles edényre emlékeztető formát hoztak létre, amelynek felső tálrészét és alsó korsórészét egy lyuk köti össze. A tárgy az ásató leírása szerint magányosan, nem sírból került elő, mivel nem voltak mellette sem emberi csontok, sem hamvak. Az edény díszítése is igen ritka a halomsíros kultúra körében.

A másik példa a Tápé-Széntéglegetőről származó, jól ismert kiöntőcsöves edény, amely ugyancsak emberi maradványok nélkül, az ásató szerint szimbolikus sírból került elő. Az edényen ugyanaz a ritka motívum figyelhető meg, mint a bilisicsin. A fent említett példákat összeköti, hogy folyadékkal kapcsolatba hozható edények, és magányosan, ép állapotban kerültek a földbe. A domaszéki településen nyoma volt ezeken kívül egy másik rituálé-típusnak is, bár az

erre utaló jelek sokkal közvetettebbek. Két esetben is feltártak olyan gödröket, amelyek strukturált deponitumokat tartalmaztak, ezek rendkívül nagy méretű tálak töredékei voltak. Az 50-60 cm szájátmérőjű mély tálak töredékeinek egyszerre történő deponálására közösségi összejövetelek alkalmával kerülhetett sor, amelyeken a háztartásban élő család és a nagycsalád étyszámánál több ember vett részt, egy „ünnepség” keretein belül. A 230. gödör kizárólag egy hatalmas tál töredékeit tartalmazta, benne más leletanyag nem volt. A 320-as objektumból a nagyméretű, gazdagon díszített, Maisbirbaum típusú tálon kívül számos fazék töredéke is napvilágot látott.

A fentieken túl említést érdemel még két jelenség. A házak cölöplyukaiban gyakorta találtak durva kerámiatöredékeket, amelyek esetleg a házépítéssel kapcsolatos rítusra utalhatnak. Valószínűbb azonban, hogy a cölöplyukakba helyezett töredékek az építmény stabilitását szolgálták. A 479-es gödörben előkerült pithosz felső részét a munkagépek semmisíthették meg, de az objektumban épségben állhatott. Ilyen, gödörbe állított pithoszok a halomsíros kultúra több településén is előkerültek már, funkciójuk gabonátárolás lehetett.

FEKETE MÁRIA, SZABÓ GÉZA

Újdonságok – kellékek – rítus – interpretáció

A régészeti kutatásban régóta köztudott, hogy bizonyos új típusú tárgyak megjelenése nem csak egy bővülő kapcsolatrendszert, presztízsjavak cseréjét és/vagy új etnikum megjelenését jelezhetik, hanem ezek a korábban ismeretlen tárgyak egyben egy másik gondolkodásmód, eszmerendszer zárt és gyakran szigorúan következetes módon előkerülő kellékei, rítust jelző és bizonyító felszerelések. A regölyi tumulus leletanyagának feldolgozása közben ezekből a megfigyeléseinkből – gondos megfontolások alapján – a Kárpát-medencében korábban nem észlelt rítus- és vallásgyakorlat körvonalazódik.

**IV. RITUÁLIS CSELEKVÉSMÓDOK,
RITUÁLIS SPECIALISTÁK**

POSZTEREK

ILON GÁBOR

Őrlőkő – őrlés és emberáldozat. Miért?

Az őskor különböző fázisainak településeiről és a saját ásatási praxisomból mutatok be szinte teljes azonosságot tükröző gödröket. Ezek lelőhelye és kora a következő: Szombathely–Oladi plató (DVK), Ménfőcsanak–Széles-földek (halomsíros kultúra), Szombathely–Reiszig-erdő alatti dűlő (LT). További jellemzőik: a homo különleges helyzetben van, és legfeltűnőbb „melléklet-típusa” az őrlőkő. Az itt jelzett általános tények miatt soroltam e jelenségeket eleve három témacsoportba. A kérdés legalábbis reális alapokon nyugvó, de nyilván hipotetikus megválaszolására – véleményem szerint – csak akkor van lehetőségünk, ha a segéd- és társtudományok minél szélesebb spektrumának eredményeire építünk. Példáim közül ennek a komplex megközelítésű szempontrendszernek többé-kevésbé csak a ménfőcsanaki eset felel meg.

Sajnálatos, hogy az ilyen megközelítésmód a hazai és a nemzetközi gyakorlatban is ritka, ami a felmerülő kérdések megválaszolását lehetetlenné teszi.

PRISKIN ANNA

Rituális őrlés a bronzkorban?

Az őskori lelőhelyekről napvilágra került őrlőkő leletanyagok kis hányada speciális kontextusokból (sír, strukturált depozitum) származik. Számos kulturális antropológiai példa bizonyítja, hogy az őrlésnek, mint az élelem feldolgozás alapvető tevékenységének rituális aspektusa is van; így az őrlőkövek értékelésénél felmerül(het) a rituális őrlés, mint speciális tevékenység. Az előadásban néhány bronzkori lelőhelyről származó őrlőkövet és azok lelőköörülményeit mutatom be. A tárgyak többszintű vizsgálati eredményei alapján választ kívánok adni a kérdésre, hogy kimutatható-e az őrlés rituális aspektusa.

V. RITUÁLIS TÉR (RITUÁLIS ÉPÍTMÉNYEK) RITUÁLIS TÁR RITUÁLIS TÉRHASZNÁLAT

ELŐADÁSOK

OROSS KRISZTIÁN, JAKUCS JÁNOS, MARTON TIBOR, KÖHLER KITTI
Élettér és „holtter” – variációk a Dél-Dunántúl újkőkori településein

Közép-Európa egyéb régióival ellentétben a Dunántúlon a Kr. e. 6. évezred második feléből nincs pillanatnyilag tudomásunk településektől elkülönült temetőkről. A Balaton és a Dráva folyó közötti területen számos olyan régészeti megfigyelést sikerült tenni az elmúlt másfél évtized során, amelyek településeken belüli temetkezésekre vonatkoznak. Az előadás a Balaton déli partvidéke, a Tolnai Sárköz és a Dél-Baranyai-dombság, azaz három különböző mikrorégió számos olyan települését vizsgálja, amelyeket leletegyütteseik alapján hagyományosan a közép-európai vonaldíszes kerámia kultúrájába és a Vinča-kultúrába lehet besorolni.

A települések szerkezetének és a temetkezéseknek az együttes vizsgálata a radiokarbon keltezési programokkal kiegészülve világosan megmutatta, hogy a számos közös – már a korábbi kutatások által is sok esetben rögzített – általános érvényű vonás mellett egészen eltérő mintázatokkal kell számolni a települések és a temetkezések kapcsolatrendszerének elemzése során. Ez a megállapítás egyaránt fennáll a különböző mikrorégiók összevetésében, és azokon belül, a mikrorégiók egyes települései között is. A vizsgálat tárgyát képezik a házcsoportok, háztartási egységek és épületek szintjén az azokhoz tartozó régészeti jelenségek, és a bennük feltárt temetkezések térbeli, funkcionális és időbeli viszonyai. Alapvető jelentőségű továbbá az aktuálisan lakott terület és a temetkezésre használt zóna elkülönülése, vagy éppen el nem különülése, a településen belüli térhasználat problematikája.

A szerzők arra a kérdésre keresik a választ, hogy milyen mértékben rekonstruálhatók azok a temetkezési rítusokkal összefüggő folyamatok és rendezőelvek, amelyek az ásatásokon rögzített képet kialakították.

KUSTÁR ROZÁLIA, LANTOS ANDREA
Rituális tér - Építési áldozatok Harta-Gátórház neolit településrészletén

Az 51-es számú főút solt-dunapataji szakaszának korrekciója során 2002-ben leletmentő ásatást végeztünk Harta-Gátórház (Bács-Kiskun megye) régészeti lelőhelyen. A feltárás során több régészeti korszak leletanyaga is előkerült, a bemutatandó neolit településrészlet mellett szarmata, Árpád-kori és újkori objektumok is voltak a több mint 20000 m² területen. A neolit lelőhely általános ismertetőjét 2005 tavaszán a ΜΩΜΟΣ – Őskoros Kutatók Összejövetelén Debrecenben adtuk, majd 2014-ben került sor egy áttekintő közlésre, kiemelten az őskörnyezetre vonatkozó adatsor ismertetésével (Kustár/Lantos/Hajnalová/Sümegei 2014).

Jelen előadás a településrészleten belül feltárt emberi maradványok, temetkezések viszonyát vizsgálja a négyszögletesen lehatárolt, többszörösen megújított házak által egy időszakban repektált térség és a lakóépületek vonatkozásában.

Ásatási területünkön belül 6 zsugorított váz került elő, ugyanezen település másik részletén Somogyvári Ágnes még két egyén maradványait tárta fel. A rituálisan eltemetett halottak közül kettő külön sírgödörben, kettő egy agyagkitermelő gödör alján, három váz pedig tárológödörben volt. Két sírban volt edénymelléklet, egyben pedig ékszer. A 137. számú és a 161. objektumokat - sírokat építési áldozatnak tarthatjuk: az egyik sírt az I. karám cölöpsorába beillő sírgödörben találtuk, a 161. edénymellékletes sír pedig talán az 5. ház előudvarának része lehetett. A 161. sírban a halott arca elé egy gömbös testű, miniatűr edény két tettek, lábánál egy nagyobb kőlap volt.

A vonaldíszes kultúra településein belül rendszeresen fordulnak elő sírok, főleg gyereksírok telepobjektumokban vagy sírgödörökben. A temetkezésekkel „szentesített” rituális tér kérdésköréről gazdag és változatos szakirodalom született, a korábban közölt teóriák tükrében vizsgáljuk meg a Harta-Gátórházon belül előkerült jelenségek interpretációs lehetőségeit.

Irodalom:

Kustár Rozália – Lantos Andrea – Mária Hajnalová – Sümegei Pál: Vyskum neolitického sídliska na lokalite Harta-Gátórház. – Sborník prof. Podborskému k 80. narozeninám – StudiaArcheologicaBrunensia_19-2014-1-3, pp. 24-42 /A Harta-Gátórház lelőhely neolitikus településének kutatása/ online verzió:
https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/129970/1_StudiaArcheologicaBrunensia_19-2014-1_3.pdf?sequence=1

BITTNER BETTINA

A rituális tér és építmények helykiválasztásának környezetpszichológiája

A neolitikus közösségek életében is jelentős fontossággal bírhatott az a tér, amelyet bizonyos szempontok szerint választottak ki, és különítették el a profán tértől. Az épített emlékek és épületek esetében csak nagyon töredékes emlékmű és információ marad ránk, amelyeknek saját értelmezésünk szerint adunk tartalmat és jelentést.

A környezetpszichológia segítségével, amely egy multidiszciplináris tudományág, könnyebben közelebb kerülhetünk az egykori emberek kognitív hátteréhez lévén, hogy az emberi psziché történelmi kortól függetlenül többnyire azonos minták szerint reagál.

Előadásomban kísérletet teszek a környezetpszichológia régészeti területére való bevonására: a késő neolitikus polgár-csőszalmi tell rendhagyó módon irányított épületeit vizsgálom, melyek kiemelt szereppel rendelkeztek az egykori közösség életében. Prezentációmban hangsúlyt kapnak a lehetséges pszichológia modellek és az emberi kognitív rendszer ismertetése, melyek befolyásolhatták egy vagy több épület helyének kiválasztását, illetve használatának módját.

A környezetpszichológia és a régészeti megközelítés összehangolásával közelebb kerülhetünk az egykori közösségek lehetséges mentális térképéhez, a lelőhelyről előkerült régészeti leletek ilyen szempontú vizsgálatával pedig a térhasználat lehetséges mozgatórugóit és okait tárhatjuk fel.

FÜZESI ANDRÁS, SZILÁGYI MÁRTON
Rítus és tér kapcsolata a rézkorban

Előadásunk vizsgálatának tárgya a rítusok és a tér kapcsolatának sokszínűsége. Az őskorban megfigyelhető különböző jellegű rituális cselekmények és az azok helyszínéül szolgáló tér viszonya sokszor bonyolult. Bizonyos esetekben a helyszín jellegét egyértelműen megváltoztatja az ott zajlott rituális cselekmény, ezzel kétségkívül rituális teret létrehozva. Más esetekben ez nincs így, egy-egy rituális esemény nincs hatással a tér társadalmi értelemben vett szerepére. Olyan variáció is előfordul, melyben éppen a helyszín van hatással a rítusra, megváltoztatja, vagy módosítja annak szabályait. Ennek ellentéte is megfogható, amikor egy rítusra nincs hatással annak helyszíne, a cselekményt bárhol véghez lehet vinni. További kérdés, hogy a rituális cselekmény tartósan, vagy csak időlegesen módosítja-e a társadalmi teret. Bizonyos esetekben akár az is előfordulhat, hogy a létrejött rituális tér valamilyen formában túléli az azt létrehozó közösséget.

A rítus és tér kapcsolatának vizsgálatához rézkori példákból indulunk ki. Előadásunkban megpróbálunk rávilágítani arra, hogy a rítus régészete akár csak ezt a két szempontot figyelembe véve is egy igen bonyolult rendszer. Egy-egy eset vizsgálata sokszor mindössze részleges és olykor félrevezető eredményekhez vezethet. A rendszer megértéséhez elengedhetetlen a kérdés komplex vizsgálata, illetve több forrás bevonása. A rézkorban tapasztalható rituális, vagy rituálisnak gondolt jelenségek (temetkezések, állatdeponálások, rituális kellékek, épített

emlékek, stb.) elemzésével teszünk kísérletet a problémakör bemutatására.

GULYÁS ANDRÁS ZOLTÁN

A szarvasi Arborétum bronzkori telljének bemutatása – előzetes eredmények

A Szarvasi Arborétumban, a Holt-Körös partján fekszik a Szarvas, Arborétum, Filagória-dombja nevű lelőhely. A korábbi kutatások már Hatvani kultúrába tartozó tellként határozták meg a lelőhelyet, a tőle délre lokalizált Szarvas, Arborétum, Rózsakert nevű lelőhelyet pedig a tellhez tartozó külső telepként azonosították. 2013-ban régészeti kutatófúrásokat végeztünk a területen, hogy a beépített és fákkal beültetett területen lévő tellet azonosítsuk, valamint a két lelőhely kapcsolatát megfigyeljük.

A kutatófúrások alapján megállapítottuk, hogy a korábban külső telepnek lokalizált Rózsakerten nem volt emberi bolygatás. A két lelőhely közötti területen megtaláltuk a körárok maradványát, valamint a tell legmagasabb pontján 3,2 m vastag rétegsort azonosítottunk. Az altalaj fölött egy 20 cm vastag, hamus réteget találtunk, fölötte 60 – 70 centiméterenként 4 vastag égett réteget figyeltünk meg. Az égett rétegek egy rituális eljárás régészetileg megfogható emlékei lehetnek, amikor szándékosan felégethették az épületeiket. A tell legalján talált 20 cm vastag hamus réteg pedig arra utal, hogy a területre érkező emberek az építési területet teljesen felégették, megtisztították a település felépítése előtt. A körárok körbevett tell maga is egy rituális tér volt, ahol a közösség számára legfontosabb rituálék zajlottak.

A következő évben szondázó feltárást végeztünk a lelőhelyen, célunk a tellhez tartozó külső telep megismerése volt. A korábbi kutatások által az Arborétum déli felére lokalizált Szarvas, Arborétum, Rózsakert lelőhely területén kutatóárkokat húztunk, de régészeti jelenséget nem észleltünk. Ezután a tell központja felé haladva még két kutatóárkot nyitottunk, és a másodikban régészeti emlékeket találtunk. A kutatóárkok a tellet körülvevő külső telep területén feküdt, és itt a fúrások segítségével talált égett rétegeknek a nyomát sem találtuk. Az árokban 3 nagyméretű szemetesgödört tártunk fel, melyekből betöltési rétegenként nagy mennyiségű földmintát vettünk természettudományi meghatározásra. A mintákból jelentős mennyiségű kagylót, szenült magot, faszént és pollent nyertünk ki. A minták természettudományi feldolgozása és az előkerült régészeti leletanyag meghatározása jelenleg is tart.

REZI KATÓ GÁBOR

A Baradla-barlang mint rituális tér

A Baradla régészeti kutatása bő másfél évszázados múltra tekint vissza. Bőséges az ásatások, leletmentések cikkek, tanulmányok listája, de a kutatás ma is adós egy modern szakmonográfiai összefoglalással. Kitűnő kutatók sora foglalkozott a barlang korai történelmével, de az egységes irányítás hiánya rányomta a bélyeget a leletek, dokumentációk sorsára. A köztudatba beépülő – gyakran csak feltételezéseken alapuló – toposzok mellett sok releváns kérdés megválaszolatlan maradt, ugyanakkor feledésbe merültek elsőrendű források.

Egységes szemlélettel áttekintve a kutatás eddig felhalmozott adatait és az ebből levont következtetéseket, első lépésben inkább csak egy probléma térkép felállítása lehetséges. A Baradla esetében a klasszikusnak tekinthető kronológiai kérdéseken túl (léteznek-e paleolit korú leletek a barlangban, mely kultúrához, népességhez köthetőek a Nyáry Jenő által feltárt temetkezések?) a Baradla legnagyobb kérdése és rejtélye mégis – tulajdonképp minden ismert történelmi korszak tekintetében –, a barlang településtörténeti és/vagy rituális helyként értelmezhető szerepe és jelentősége.

A meglévő források újbóli elemzése – a régészeti és vallástörténeti kutatások új modern irányzatainak segítségével – sokat segíthet az elemzésekben, de számolni kell olyan új forrásanya-

gok lehetőségével is, amelyekről eddig nem vett tudomást a kutatás. Az is bizonyos, hogy szükséges egy interdiszciplináris projekt elindítása is – a természettudományos vizsgálat elvégzése döntő lehet sok kérdés tekintetében.

Első lépésként az ismert leletek és adatok új összefüggéseinek feltárásával arra a következtetésre jutottunk, hogy a Baradla két jelentős régészeti korszaka – az újkőkor és a bronzkor – tekintetében is feltételezhető, hogy a barlangot mint rituális teret használták fel, melyre a hétköznapitól eltérő, rituális cselekmények nyomai a bizonyítékok.

V. SZABÓ GÁBOR

Adatok a késő bronzkori deponálási gyakorlat topográfiájához

A bronz és aranytárgyakat tartalmazó leletegyüttesek deponálása az európai késő bronzkor egyik legmeghatározóbb régészeti jelensége. A korszakból eddig megismert több mint 10.000 kincsegyüttes 90%-a azonban nem dokumentált kontextusból került elő, így azok csak korlátozott információkat szolgáltatnak az elrejtés okainak, motivációjának a megismeréséhez. 2006-ban indult bronzkincskutató programunk egyik célkitűzése az volt, hogy megnöveljük az informatív, minél összetettebb leletösszefüggésben megfigyelt és feltárt depóleletek számát. Az eddigi munkánk eredményeképpen felderített 35 új kincslelet több ponton is árnyalhatóbbá és összetettebben értelmezhetővé tette a Kárpát-medencében élő bronzkori közösségek deponálási tradíciójáról eddig összegyűjtött ismeretanyagot.

Az előadás az általunk feltárt együttesek példáiból kiindulva a deponálási gyakorlat térbeli dimenzióit vizsgálja. Szó esik a deponált tárgyak elrendezésének módjáról, megvizsgáljuk a kincsleletek elhelyezkedését az egykori tájban és bemutatjuk a települések és a depók kapcsolatának a lehetséges módjait. Mindezek alapján kísérletet teszünk a különböző arculatú deponálási zónák elválasztására valamint a táj kulturális struktúrája és az egykori deponálási gyakorlat közötti összefüggések megvilágítására.

DARÓCZI TIBOR-TAMÁS, ADRIAN URȘUȚIU

Stolna-Podurile Domnești. Szabványosított, ismétlődő és korlátozó szociális térhasználat

A Kolozsvártól nyugatra fekvő sztolnai Podurile Domnești telep autópályai mentőásatások révén került napvilágra 2008-ban. Már a telep feltárasakor a szokatlan leletösszefüggések, és egyes esetekben az ismétlődő objektum asszociációk felkeltették az őskoros kutatók érdeklődését. Az ásatás utáni anyagfeldolgozás folytán, nyilvánvalóvá vált, hogy a késő bronzkori telep két használati fázisában a szociális teret standardizált, ismétlődő tevékenységekre használták és egyes esetekben a hozzájárulás ezen tevékenységekhez korlátozott volt.

Objektumasszociációk, leletösszefüggések és az ArcGIS 10 földrajzi információs rendszer együttműködése révén hat késő bronzkori tevékenységi csoportosulást, és mindegyikén belül további tevékenységi alcsoportosulásokat vettünk észre. Ezek a tevékenységi alcsoportosulások a következő csoportokba sorolhatóak: lakoma, pontosabban szabványosított ivóeszközhasználatok használata, folyadékáldozat, máglyahasználat és máglyatűzhely deponálás, emberi és állati hamvasztásos áldozat, fémmegmunkálás és térhozzáférés korlátozása térjelzők révén. A jelen telep egy nagyon jó példa késő bronzkori rituális térhasználatra a keleti Kárpát-medencében, valamint a jelen megközelítés a kutatási metodológiára is.

**V. RITUÁLIS TÉR
(RITUÁLIS ÉPÍTMÉNYEK,
RITUÁLIS TÁJ,
RITUÁLIS TÉRHASZNÁLAT)**

POSZTEREK

CZUKOR PÉTER

Településszerkezeti megfigyelések Makó-Rákos Császárvár késő bronzkori erődített település és hátszágának rituális tájhasználatában

A poszteren egy a Dél-Alföldön, Makótól északkeletre található, kisebb kiterjedésű késő bronzkori (Pre-Gáva korszak) erődített telep és hátszágának tájhasználatát mutatom be. A 42 hektár kiterjedésű erődítés egy természetes, K-Ny-i irányú átjárón helyezkedik el a Száraz-ér közvetlen közelében. Tőle északra és délre nagy kiterjedésű, mocsaras, ingoványos területek találhatóak. A Száraz-ér partján található öt késő rézkori/kora bronzkori halomsír esetleg olyan térszervező elemként van jelen a késő bronzkori tájhasználatban, ami nagyban befolyásolhatta az akkori megtelepedés mikéntjét, mivel a területen található, nagyobb kiterjedésű és intenzívebb késő bronzkori lelőhelyek mind ezeknek a halmoknak a közvetlen közelében találhatóak. Ezen túl a mikrorégióban található bronzleletek szóródása is egy tudatos, esetleg ritualizált tájhasználatról tanúskodik. A poszter célja elsődlegesen az utóbbi években végzett terepi kutatásokból nyert információk összegzése és bemutatása tájrégészeti megközelítésből a késő bronzkori településszerkezet példáján keresztül.

FARKAS CSILLA, HRABÁK ZITA

Díszített padlójú vaskori építmény feltárása Tenk (Dél-Heves) határában

2015 nyarán a 31-es út felújításához kapcsolódóan Tenk község határában egy középső vaskori település részlete került elő. A beépítettség miatt alig érzékelhető, hogy a telep egy kisebb háton fekszik, körülötte több egykori vízfolyás nyoma figyelhető meg. A feltárás kiemelkedő jelentőségű felfedezése volt egy kb. 24 m²-en feltárt tapasztott padló részlet, melyet egy 2 m átmérőjű, futókutya mintával keretezett kör alakú motívum díszített. A díszített rész jól elhatárolódik a padló többi részétől. Megfigyeléseink alapján a padló egy felszíni, észak-déli tájolású, oszlopszerkezetes építményhez köthető, és a középső vaskor időszakára keltezhető. Az ásatás során nem került elő olyan jelenség, ami a kör alakú díszítés rendeltetésére, használatának módjára utalt volna, ugyanakkor a jelenség külföldi párhuzamai esetében több esetben is felvetik a rituális használat lehetőségét (oltárok, rituális tűzhelyek). A feltárás leletanyagának és jelenségeinek értékelése még folyamatban van.

NAGY MARCELLA

Vaskori „időkapszula” Ikervár határában

A Vas megyei Ikervár határában egy szélerőműpark építéséhez kapcsolódóan a Pinkóci-, a Malomfeji- és a Csontházi/Agg erdő nevű dűlőkben 17.000 m²-en régészeti feltárásokat végeztünk 2010. májusától 2011. februárjáig.

A feltárási terület jelentősége, hogy 900 méter hosszan, folyamatosan követhető volt egy nagy kiterjedésű, vaskori lelőhely és annak horizontális szerkezete. A felszínen differenciált tevékenységi körzetek lokalizációjára nyílt lehetőség. Elkülöníthetők a tisztán lakófunkciójú településrészek, a temetkezési helyek, valamint egy 300-400 m² nagyságú „szakrális térnek” nevezhető üres terület. Ezt különböző, különleges tartalmú (sorrendben: szarvasagancs → bronzkincs → nyúlcsontváz → tűzhely) és tudatosan, egy sorba rendezett, ugyanolyan formájú és méretű jelenségek sora, valamint egy tűzrakó hely övez. Az egyik ilyen feltételezhetően rituális jelenségből – annak 2 méter mélyen elhelyezkedő, oldalsó kis aknaszerű kiképzéséből – származik a vaskori bronzkincs.

A régészeti és a természettudományos vizsgálatok kellően alátámasztják, hogy a Kr. e. 6. század folyamán tudatosan elhelyezett, egy bizonyos időszakhoz – a nyár végéhez – és egy

rituális cselekménysorozathoz kapcsolódóan földbe került vaskori emlékről lehet szó. A kincs összetételét tekintve is európai jelentőségű, mivel benne olyan tárgyak találhatók, melynek mindössze néhány, vagy egyetlen párhuzama ismert a régészeti szakirodalomból. Ilyen például a szűrőbetétes bronzedény, amit az ún. kükeon/kykeion nevű italáldozat készítéséhez használtak (liszt, víz, menta keveréke), a rozettával díszített bronzedény, a ló alakú és csónakfibulák, az övlemez, valamint az ötvöstárgyak, mint például a 4 kg-os tömör bronzüllő. A kincs egyediségét tovább erősítik a jelenségből származó szerves anyag, bőr, kátrány- és textilmaradványok és még inkább az ebből nyert természettudományos eredmények.

Az ún. depókutatás mind a külföldi, – és újabban – mind a hazai őskorkutatásnak is fontos pillére. A kincs feldolgozása során olyan tipokronológiai, kontextuális és multidiszciplináris természetű faktorokkal találkoztunk, melyek reményeink szerint jelentősen szolgálják majd a keleti Hallstatt-kör kultuszéletének jobb megismerését. Összességében az ikervári kincs egy rituális cselekménysorozat „időkapszulájaként” értelmezhető. Prof. Dr. Sümegei Pállal és munkatársaival együttműködve, a természettudományi- és régészeti információmentés eredményeként a leletegyüttes a vaskori kultuszgyakorlatokba való bepillantás egyik eszközévé válhatott.

NYÍRÓ ÁDÁM ARTÚR

Az északkelet-magyarországi barlangok rituális funkciója a késő bronzkor időszakában

A késő bronzkor barlangi lelőhelyeit Kemenczei Tibor foglalta össze és publikálta 1970-ben, településjelenségeként értelmezve a barlangokat, felvetve egyéb funkciók lehetőségét is (temetkezés, "barlangi kultusz helyek"). Ennek ellenére a további kutatások – egészen a 2000-es évekig – a településként való értelmezést helyezték előtérbe.

Áttekintve az elmúlt közel 150 év kutatásainak publikációit és ásatási dokumentumait a témával kapcsolatban, kitűnik néhány barlang, amelyeknek leletanyaga, s azok lelőköörülményei azt engedik feltételezni, hogy egyes barlangokat egyfajta rituális térként is használhattak. Például: a Baradla-barlang és a Hosszú-tetői-barlang bronz és arany kincslelet és töredékes antropológiai leletek. Továbbá a Kő-lyukban talált késő bronzkorra datált emberi maradványok, amelyek két esetben is egy 10.000 éve kihalt állat, a barlangi medve (*Ursus spelaeus*) csontjaival keverten kerültek elő.

A konferenciára készítendő poszter gerincét a fent említett három barlang és azon leletek alkotják, amelyek rituális használathoz köthetőek. Megemlíteném még, hogy a szlovákiai és az európai kutatás az azonos korszakú barlangi lelőhelyek többségének funkcióját nem hétköznapi használattal magyarázza.

PÉRÓ KRISZTINA

„Éhüket a nagy tál kívánatos ízzel, Szomjukat a korsó csillapítja vízzel” – vázlat egy kora bronzkori kerámiaegyüttes elemzéséről

2008-ban Váczi Gábor vezetésével került sor Paks-Gyapa – Rosti-pusztá elnevezésű, több korszakos lelőhely feltárására. Vizsgálataim alapját az elsődlegesen Makó-kultúrához sorolt objektumok több ezer tételből álló leletanyaga jelenti.

A több mint száz gödör elhelyezkedése és a hozzávetőleg háromezer elemből álló kerámiaanyag előzetes elemzése lelőhely-szinten is lehetőséget kínál az egykori település szerkezetére, lakóinak térhasználatára vonatkozó kérdések feltételére. Emellett az elemzés kiemelt célját képezi az előkerült kerámiaspektrum részletes jellemzése, különös tekintettel a belső díszes tálak nagy számára. A tárgy típus megjelenésének, kerámiaegyüttesben betöltött szerepének vizsgálata az elemzés fontos részét adja. A tárgyak kidolgozottsága és díszítettsége kiemelt helyet biztosít e tálfajtának a korszak tárgykultúrájának régészetileg azonosítható lenyomatá-

ban.

A lelőhely regionális szinten történő definiálásában is segítséget nyújthat az azonosított edénykészlet több szempontú elemzése, hiszen a Paks környéki, Tolna megyei Duna-szakaszcson igen kevés kora bronzkorhoz köthető, publikált anyagú lelőhely ismert. A többzetes leletegyüttes leírásában a kutatási hagyományban a Makó-, illetve Somogyvár–Vinkovci-kultúrához kapcsolt elemek mellett így külön figyelmet érdemel a „Proto-Nagyrev” fogalom használatának jogosultsága, hiszen annak meghatározására a Paks-Gyapa lelőhelyet északról és délről egyaránt körülvevő lelőhelyek alapján került sor.

TOKAI ZITA MÁRIA

Nagykanizsa-Palin – Anyagyerőhely mint rituális tér

Nagykanizsa Palin nevű városrészének északi szélén, a Principális-völgy keleti peremén, a tájból több mint 20 m magasan kiemelkedő homokdombon jelentkezett az Anyagyerőhely nevű régészeti lelőhely. Itt a lengyeli kultúra egyik rituális terét tártuk fel, melyen egy hármaskörárokrendszer övezte üres központi területet tapasztaltunk. Az eddig ismert körárokrendszereket általában domboldalokban, vagy sík területeken hozták létre, ám különálló dombon kialakított, nem csak horizontálisan, hanem vertikálisan is terjedő körárokrendszer eddig ismeretlen volt.

A körárkok vizsgálatánál több aspektust is figyelembe kell vennünk: a fizikai paramétereken túl a szeparáció, a differenciálódás, a kint és a bent kérdése, a közösség életében betöltött szerepe és a rítus jelei egyaránt fontos tényezők. A nagykanizsai lelőhely rituális voltára a helyszín kialakítása, a bejáratok tudatos tájolása és az árkokból napvilágot látott különleges tárgyak, az állat- és emberplasztika, négyzet alakú agyagtárgyak, ún. „oltárkák” közösen utalnak.

VI. TEMETKEZÉSEK MINT RITUÁLIS CSELEKVÉSFORMÁK

ELŐADÁSOK

HAJDÚ ZSIGMOND, NAGY EMESE GYÖNGYVÉR

Tárolóedénybe helyezett gyereketemetkezés az újkőkor középső időszakából Polgár–Kengyel-köz lelőhelyen (Hajdú-Bihar megye). Különleges neolit gödörbe ástott, ritka temetkezési forma Polgár határából

1995-ben az M3-as autópálya nyomvonalán feltárt Polgár–Kengyel-köz lelőhelyen négy történelmi kor emlékeit azonosítottuk. Ezek közül a legkorábbi időszakhoz, a középső neolitikum időszakához (AVK) köthető az a „klasszikus” gödör, amely az egyik cölöpszerkezetes házhoz tartozó gazdasági udvar objektumaként értelmezhető. Ez az összetett funkciójú gödör először agyaggyerő helyként funkcionált, majd a telep, ill. a fekvése alapján hozzá legközelebb eső ház közössége által termelt hulladékot foglalta magába. Később a már feltöltődött gödör legintenzívebb „közepébe” ástak bele egy tárolóedénybe helyezett gyerekholttestet.

Joggal feltételezhető, hogy maga a gödör is többirányú rítus színhelye lehetett, amibe nem véletlenül került bele a pithoszos gyereksír.

HAJDÚ ZSIGMOND, NAGY EMESE GYÖNGYVÉR

Hogyan gondolkodhattak a halálról az újkőkor elején a bihari térségben? Különleges sírcsoport a korai neolitikum időszakából Szentpéterszeg–Körtvélyes lelőhelyről (Hajdú-Bihar megye)

2015-ben az M4-es autópálya tervezett nyomvonalának megelőző feltárása során, közel 1,5 hektárnyi területen egy korai neolit időszakhoz tartozó teleprészletet azonosítottunk. A feltárt telep magasabban fekvő részein sűrűsödtek a Körös-kultúra jellegzetes tárgyait magában foglaló, többfunkciós gödrök és egyéb objektumok. A mélyebben fekvő területek egyikén szintén egy nagy kiterjedésű agyaggyerő gödör került elő.

Ez a gödör is többfunkciósra nevezhető: először agyaggyerésre használták, majd a telep hulladékával töltötték fel. A feltöltés előtt a gödör aljába négy emberi tetemet helyeztek el zsuporítva, majd közvetlenül a feltöltés első fázisában még kettőt. Ezenkívül egy magányos emberi koponya is előkerült a gödör betöltéséből. Ez az összesen 7 ember maradványát magában foglaló gödör valamilyen sajátos eseménysorra utalhat a telep életében.

KISNÉ CSEH JULIANNA

„Ég szülte Földet” - Megfigyelések a középső bronzkori népesség temetkezési rítusáról

A holtakról való emlékezés a kulturális emlékezés ősfarmájának tekinthető, s mint „kulturális” emlékezés, sajátos hordozói, rítusai és intézményei alakultak ki (Assmann 2004, 61.). Ezek régészeti módszerekkel elérhető jelenségeinek feltárására törekszik az előadás, s ahogy a dolgozat címéül választott archaikus népi imádság napjainkig őrzi a kereszténység előtti hitvilág egy-egy elemét, úgy a bronzkori népelemekhez köthető rituális cselekvésformák is az adott közösség „kulturális emlékezetének” összetevőit.

Az előadás – alapvetően Komárom-Esztergom megyei feltárások adataira támaszkodva – igyekszik azokat a jellegzetes jegyeket összegyűjteni, amelyek segítségével közelebb juthatunk a temetkezési szertartás rekonstruálásához. Kísérletet tesz azoknak a jellegzetességeknek a bemutatására, amely a vizsgált közösség hagyományaihoz, hitvilágához kapcsolhatóak. Alapvetően a megfogható rítuselemekre koncentrálnak, próbálja nyomon követni azok eredetét és utóéletét is. Annak ellenére, hogy a középső bronzkori népesség halotti rituáléinak vizsgálata értelemszerűen érinti a többi témacsoportot is, alapvetően a rituálisnak tekinthető cselekvésformák (pl. jelképes temetkezések, „edénytörés”, a temetés menetének megfogható jelei) kimutatására, s az

azokból kirajzolható halotti szertartás felvázolására törekszik.

SZEVERÉNYI VAJK, HAJDU TAMÁS, JULIA GIBLIN, KISS VIKTÓRIA
Rítusok és emberi maradványok középső bronzkori településeken

Az elmúlt egy-két évtized nagyfelületű megelőző feltárásainak egyik érdekes következménye az őskori településeken belüli emberi maradványok számának jelentős megnövekedése. E jelenség a legtöbb korszakot érinti, de talán a rézkorban és bronzkorban tűnik a legelterjedtebbnek a jelenség. Előadásunk célja néhány középső bronzkori településről (Érd, Sósút, Makó) előkerült emberi maradvány és kontextusuk multidiszciplináris (régészeti, fizikai embertani, stabil izotópos) elemzése, amely során megpróbálunk választ találni arra a kérdésre, hogy milyen okból és milyen rítusok keretében kerültek a földbe ezek az emberi maradványok, és mi lehetett ezen egyének társadalmi helyzete.

MELIS ESZTER, HAJDU TAMÁS

A nemi identitás kifejezése a Nyugat-Dunántúl kora és középső bronzkori csontvázas temetkezéseiben

A kora bronzkor végén és a középső bronzkorban (Kr. e. 2000 – 1600) a Fertő-tó és a Rába folyó közötti terület a Kárpát-medence középső és nyugati részén elterjedt, főként hamvasztásos rítus szerint temetkező közösségek, valamint a közép-európai Aunjetitz-kultúrkomplexum délkeleti peremén élő, korhasztásos rítusú sírokba temetkező csoportok találkozási területe volt.

Ez utóbbi, Gáta–Wieselburg-kultúrának nevezett művelődés 9 lelőhelyén feltárt, többségében közöletlen 133 csontvázas temetkezés test kezelésének és mellékletadási szokásainak statisztikai elemzésével, az antropológiai eredmények segítségével elsősorban a nemek közti különbségek rituális kifejezésének lehetséges módjait szeretnénk vizsgálni. Az előzetes elemzések arra utalnak, hogy minimum 30 sír esetében a sírok újbóli kinyitásával lehet számolni.

Előadásunkban ennek a jelenségnek a hagyományos megközelítés szerinti, „sírrabláson” túlmutató lehetséges okait, valamint a főként női sírokban megfigyelhető különleges temetkezési szokásokat (pl. hason fektetés) is áttekintjük.

PÁSZTOR EMÍLIA

A napszimbólumok szerepe a vatyai kultúra temetkezési rítusában

Az előadás a vatyai kultúra urnasíros temetkezési rítusát tanulmányozza több temető összehasonlító elemzésével, a térbeli és időbeli tényezők figyelembe vételével. Vizsgálja a mellékletek elhelyezési módját, a kerámia formáját és díszítését. Áttekintést nyújt a halotthamvasztáshoz kapcsolódó hiedelmekről és teóriákról.

A kerámia mellékletek díszítése gyakran tartalmaz napszimbólumot is, ezért az előadó szerint annak szándékos, rendszeres alkalmazása a hitvilágban betöltött különleges szerepére utal. Az előadás célja, hogy bemutassa, az „egyhangú” temetkezési rítus milyen sok információt szolgáltat egy régészeti kultúra hitvilágáról.

GUCSI LÁSZLÓ

A másodlagosan égett kerámiák meghatározásának módszere és azok hamvasztásos temetkezésekben betöltött szerepének lehetséges értelmezései

A régészeti kerámia leletekben (települések és temetők anyagában is) általánosan előfordulnak másodlagosan égett kerámiák. Meghatározásuk növelheti az egyes kontextusok értelmezési kereteit. A hamvasztásos temetkezések esetében pedig a halott égetésének cselekvéssorához köthető rítusok részleteire világíthat rá. Felismerésük általában csak a másodlagosan erősen égett darabok esetében történik meg, mely tárgyak látványosan deformálódnak, felhólyagosodnak. Különbséget tehetünk azonban gyengén, közepesen és erősen másodlagosan égett kerámiák között. Ezzel a differenciáltabb csoportosítással lehetőség nyílik a temetkezési rítusok részletesebb megismerésére.

Meghatározásukkal elemezhetővé válik, hogy melyek azok a kerámiatípusok, amelyek kapcsolatba hozhatók a halotti máglyára helyezés szokásával. A másodlagos égés foka összefüggésbe hozható a tárgyaknak a halotti máglyákon elhelyezett pozíciójával, illetve a tűzben eltöltött idejükkel. A kerámiák vizsgálatával meghatározható az is, hogy összetörésük a tűzbe kerülésük előtt vagy után történt. A bemutatandó vizsgálati módszer elterjedése és sztenderdizálódása után összehasonlíthatóvá válik a kerámia tárgyak szerepe, valamint az azokkal végzett különböző cselekmények az egyes kultúrák és korszakok egymáshoz hasonló és egymástól eltérő temetkezési rítusainak gyakorlataiban.

Az előadásban bemutatásra kerülő leletek a Balatonendréd – Vaklápa, Öreghegy lelőhelyen 2011-ben Petkes Zsolt vezetésével feltárt késő bronzkori urnasírokból származnak. Az előadás alapjául az Archeolor Kft.-ben történt restaurálásuk közben végzett megfigyelések szolgálnak.

VÁCZI GÁBOR

A hamvasztásos temetkezés eseménysorának elemzése az urnamezős időszak balatonendrédi temetőjében

A magas számú edény- és ékszermellékletet tartalmazó késő bronzkori temetkezések alapvető elemzési módszere a tipokronológiai sorokba rendezett kerámia- és fémtárgyak párhuzamainak a felgyűjtése, a temető tipikus és atipikus tárgykombinációinak a bemutatása, ezek antropológiai adatokkal történő kiegészítése.

Mi történik akkor, ha nem a tipokronológia szerint, hanem a hamvasztásos temetés folyamatának fő állomásaira fókuszálva karakterizáljuk a temető leletanyagát? Egyáltalán, milyen részletességgel vizsgálható a halottégetés rítusa a cselekmény egyetlen fázisának, az eltemetésnek a végső állapotán keresztül?

A hamvasztásos temetkezés rituáléját kísérő tárgyak a folyamat más-más szakaszában kaptak szerepet, ennek megfelelően jellegzetes nyomok és síron belüli pozíciók figyelhetők meg a sírmellékleteken. Ezeknek az adatoknak a felgyűjtésével elemezhető a temetkezés mint eseménysor, és talán a temetés körül zajló, a temetőt használó közösséget összetartó társadalmi interakciók is érzékelhetővé válnak.

SZILASI ATTILA BOTOND

A hamvasztás és a test sírba helyezésének rítusa a késő vaskor időszakában (LT B2/C1) – depozíciós megfigyelések egy Wohlsdorf-i temető kapcsán (Ausztria, Steiermark)

A Koralmbahn Projekt keretében 2008-ban, Wohlsdorf határában (Ausztria/Steiermark) Dr. Gerald Fuchs vezetésével (ARGIS GmbH) egy kisebb kelta temető került feltárára a LT B2/C1 időszakából. A 13 darab hamvasztásos sír egy nagyjából 30 méter széles területen belül helyezkedett el. A legtöbb sírnak nem volt határozott körvonala, és nem lehetett azok lemélyedő formáját sem meghatározni. A leletek nagyon rossz állapota miatt a sírok a mellékletekkel együtt in situ felvételre kerültek. Mielőtt azonban a leletek konzerválása és kibontása megkezdődhetett volna, remek alkalom nyílt egy előzetes vizsgálati sorozatra különböző röntgen- és CT-felvételek segítségével. Ezek kiértékelésével egy nagyon összetett és a hamvasztáson belül is eltérő rítusú temető képe rajzolódott ki. Az újabb adatok fényében könnyebben értelmezhetővé vált a temetőn belül a hamvasztás, és a hamvak behelyezésének szokása, valamint láthatóvá váltak az eltérő sírba helyezési rítusok is.

**VI. TEMETKEZÉSEK
MINT
RITUÁLIS CSELEKVÉSFORMÁK**

POSZTEREK

FARKAS CSILLA, MARCSIK ANTÓNIA

Emberi maradványok egy bronzkori tell (Boconád – Alatka-puszta) tetején

2014-ben egy KEOP-pályázat keretében volt lehetőségünk egy bronzkori tell (Boconád, Alatka-puszta) vizsgálatára. A település árokmal körülvett központi részén nyitott 5x5 méteres szelvényben, a szántással bolygatott réteg alsó részéből és az alatta megfigyelt szürke rétegből egy területen koncentrációval, de bolygatott helyzetben embercsontok, egy gyermek és egy felnőtt vázának, koponyájának töredékei kerültek elő. Valószínűleg egy sírhoz tartozhattak az ebből a rétegből előkerült, egy helyen koncentrációval, de a szántással lényegében átforgatott dentálium gyöngyök és átfúrt kagylók, valamint egy csonteszköz is. A domb ezen része eléggé lepusztult, mezőgazdasági műveléssel bolygatott. Annyi bizonyos, hogy kihasználva a hely adottságait, a temetkezések a Hatvani kultúrához tartozó település felhagyása után történhettek. A mellékletek hiánya és a bolygatás mértéke miatt csak a természettudományos vizsgálatok eredménye adhat választ arra, hogy kik és mikor temetkeztek ide.

GUBA SZILVIA

Rituális térhasználat a zagypálfalvai későbronzkori temetőben

Az Észak-Magyarország területén feltárt későbronzkori temetők sorában az egyik legnagyobb kiterjedésű és sírszámú a salgótarjáni Zagypálfalván lokalizálható. Az első hiteles adatok a 19. század közepéről, a vasút építéskor megbolygatott bronzkori edénytöredékekről szólnak, vagyis a temető modern kori pusztulása egyidős a felfedezésével. A területen újabban feltárt 817 sír több, mint háromnegyede a terület antropogén hatásai következtében sérült. Így az egyes, feltáráskor rögzített sírtípusok különválasztása, a sírok szerkezetének (kőhasználat nélküli, kőkeretes, kőpakolásos, tumulus) pontos meghatározása nem minden esetben lehetséges. Ugyanakkor a sírok átfedése, ill. a szuperpozíciók kevés száma arra utal, hogy a sírokat minden esetben jelölték, és egyes sírcsoportok helyét a temetőn belül előre meghatározhatták. Az egykori térhasználat a temető összesítő térképének vizsgálatából, a sírok és sírcsoportok elhelyezkedéséből válik rekonstruálhatóvá.

KÓSA POLETT

Megyaszó – Halom-oldal dűlő: Újabb adatok az északkelet-magyarországi halomsíros kutatáshoz

2013 nyarán a miskolci Herman Ottó Múzeum munkatársai egy megelőző feltárás során a halomsíros kultúrkör újabb leleteit találták meg Megyaszó község közelében, Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. Az itt végzett ásatás leletanyagának feldolgozása alapszakos szakdolgozat témája volt

A feltárás folyamán előkerült temetőrészlet összesen tíz hamvasztott sírt és egy temetkezéshez tartozó jelenséget foglalt magában. A 11 temetkezéshez sorolható objektumot több vizsgálati módszerrel is sikerült elemezni. A kerámiák és bronzok értékelése mellett antropológiai meghatározásra és archeobotanikai mérésre is sor került.

Az eredmények alapján fenntartásokkal, de megkísérélhető a temetkezési rítus rekonstrukciója a máglya építésétől a sírba helyezésig. Másrészt az információk összevetése egy jócskán árnyaltabb képet ad az északkelet-magyarországi halomsíros kultúráról.

A temetőrészlet minden bizonnyal további sírokkal bővíthet, így a jövőben az adatok kiegészülhetnek, vagy módosulhatnak.

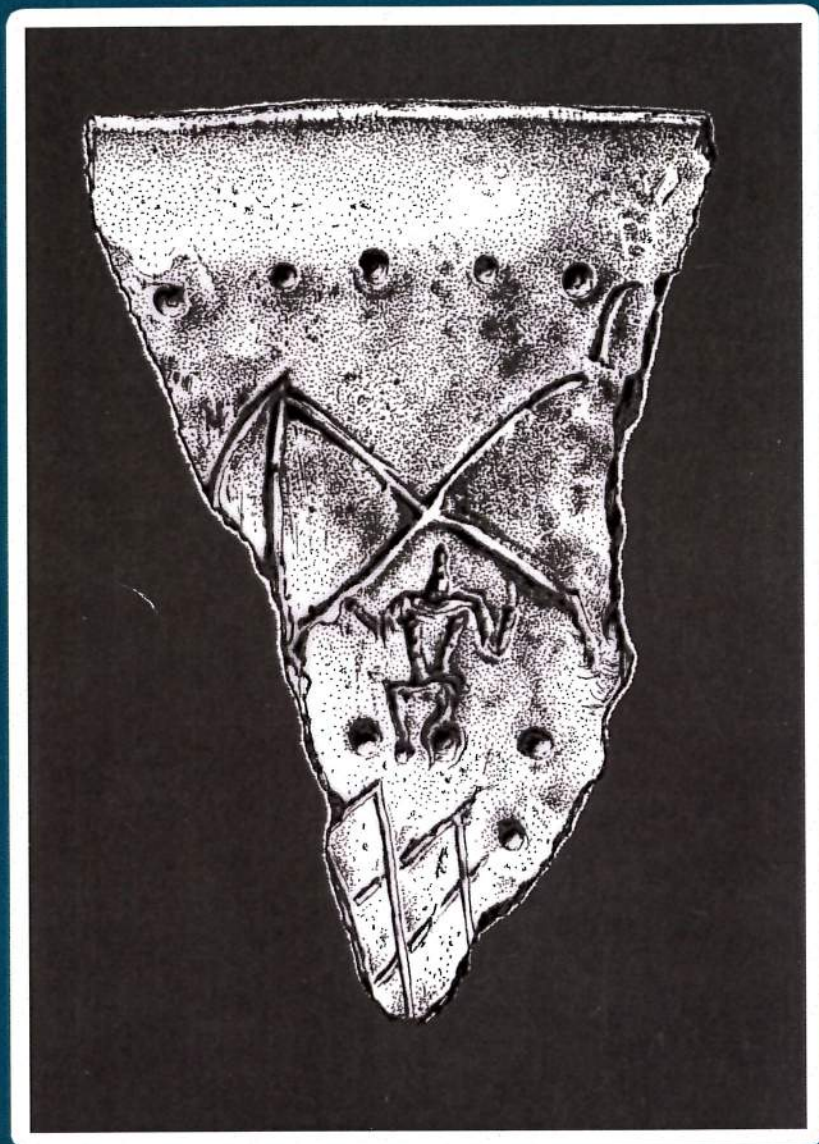
SZILÁGYI KATA

A hétköznapi és rituális szféra kőeszközeinek értelmezési lehetősége Alsónyéken

A késő neolitikus Alsónyék–Bátaszék lelőhely temetkezéseiben számos távolsági import kőeszköz található (pl.: volhíniai tűzkőből készült, nyomással leválasztott nagyméretű pengék). A lelőhely hatalmas kiterjedése, strukturált telepszerkezete és magas sírszáma alapján joggal merül fel a lengyeli kultúra intenzív interkulturális kapcsolatainak léte. Ezt a telepről származó pattintott kőeszközök nem tükrözik, a sírmellékletekként jelentkező import kőeszközök azonban arra utalhatnak, hogy a településen belül létezhetett egy bizonyos nyersanyagkezelési szabály. Ennek alapján a telepen a hétköznapi élet kellékeiként a helyi vagy regionális kőzetekből készült kőeszközök találhatóak, míg a – beszerzésükhöz nagyobb energiát igénylő – távolsági nyersanyagok kőeszközei a temetkezési rítusban betöltött szerepük alapján a rituális szféra eszközeiként értelmezhetőek.

Első borító: Késő bronzkori "különleges temetkezés" Pácin-Alharasztról (rajz: Nagy S. József)

Hátsó borító: Emberábrázolással díszített késő rézkori edénytöredék Bükkábrányból (rajz: Nagy S. József)

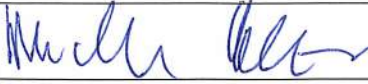

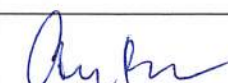

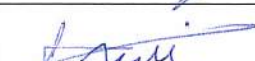
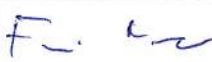

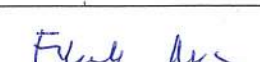
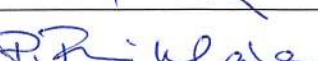
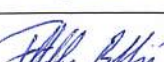
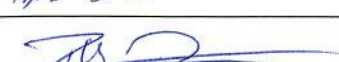

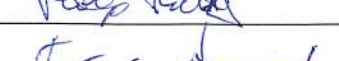
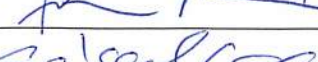
A KONFERENCIA RÉSZTVEVŐINEK NÉVSORA (REGISZTRÁCIÓS ÍVEK)

ΜΩΜΟΣ Őskoros Kutatók IX. Összejövetele

- A Rituálé Régészete -

Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 2015. okt. 14-16.

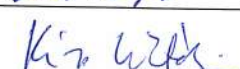
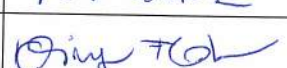
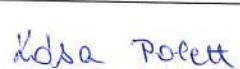
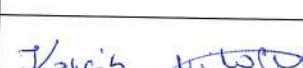
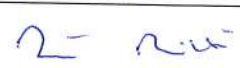

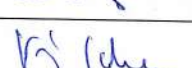
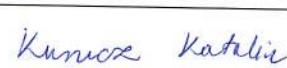
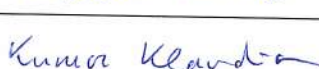

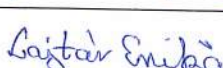
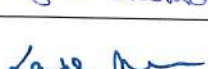
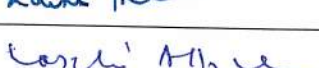
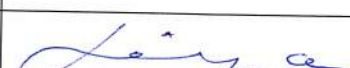
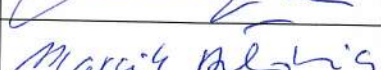

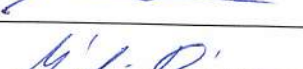
Név	Munkahely	Aláírás
Anders Alexandra	ELTE BTK Régészettudományi Intézet	
Bacsikai István	E.V.	
Bálint Marianna	Hajdúsági Múzeum, Hajdúböszörmény	
P. Barna Judit	Balatoni Múzeum, Keszthely	
Békési Ádám	ELTE BTK Régészettudományi Intézet	
Bittner Bettina	Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ	
Borza Dániel	ELTE BTK Régészettudományi Intézet	
Czigány Dávid	Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum, Győr	
Czukur Péter	Móra Ferenc Múzeum, Szeged	
Cséki Andrea	Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ	
Dani János	Déri Múzeum, Debrecen	
Daróczi Tibor-Tamás	Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca	
Domboróczki László	Dobó István Vármúzeum, Eger	
Faragó Norbert	ELTE BTK Régészettudományi Intézet	
Fábián Szilvia	Magyar Nemzeti Múzeum	
Farkas Csilla	Dobó István Vármúzeum, Eger	
Fekete Mária	PTE BTK Régészet Tanszék	
P. Fischl Klára	ME BTK Történettudományi Intézet	
Fölföldi Boldizsár	ELTE BTK Régészettudományi Intézet	
Fullár Zoltán	Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ	
Fülöp Kristóf	ELTE BTK Régészettudományi Intézet	
Füzesi András	ELTE BTK Régészettudományi Intézet	
Gábrriel Sára	ELTE BTK Régészettudományi Intézet	

ΜΩΜΟΣ Őskoros Kutatók IX. Összejövele

- A Rituálé Régészete -

Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 2015. okt. 14-16.

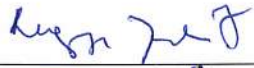

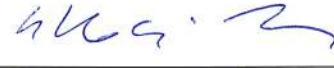
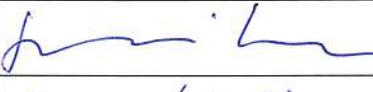

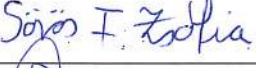

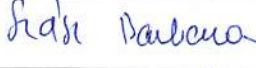
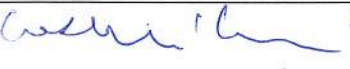
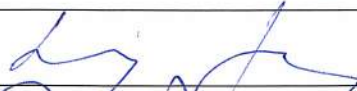
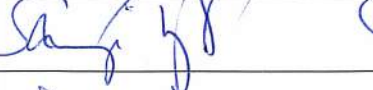
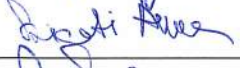

Név	Munkahely	Aláírás
Kalla Gábor	ELTE BTK Régészettudományi Intézet	
Király Attila	ELTE BTK Régészettudományi Intézet	
Kisné Cseh Julianna	Tatabányai Múzeum	
Kiss Róbert	Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém	
Kiss Viktória	MTA BTK Régészeti Intézet	
Klinga Flóra		
Kósa Polett	ELTE BTK Régészettudományi Intézet	
Kovács Katalin	Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ	
Kovács Nikolett	ELTE BTK Régészettudományi Intézet	
Köhler Kitti	MTA BTK Régészeti Intézet	
Kriveczky Béla	Rétközi Múzeum, Kisvárd	
Kulcsár Gabriella	MTA BTK Régészeti Intézet	
Kurucz Katalin	Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ	
Kurucz Klaudia Gyöngyi	SZTE BTK Régészeti Tanszék	
Kustár Rozália		
Lajtár Enikő	ELTE BTK Régészettudományi Intézet	
Lantos Andrea	Viski Károly Múzeum, Kalocsa	
László Attila	"Al. I. Cuza" Tudományegyetem, Iasi, Románia	
Lőrinczy Márk	ELTE BTK Régészettudományi Intézet	
Marsik Antónia	SZTE TTIK Embertani Tanszék	
Marton György	SZTE BTK Régészeti Tanszék	
Marton Tibor	MTA BTK Régészeti Intézet	
Máté Dóra	ELTE BTK Régészettudományi Intézet	

Melis Eszter	Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ	Melis Eszter
Mervel Máté	ELTE BTK Régészettudományi Intézet	Mervel Máté
Molnár Zsolt	Universitatea Babeş-Bolyai Cluj- Napoca/Tudományegyetem Kolozsvár	
Nagy Emese Gyöngyvér	Déri Múzeum, Debrecen	Nagy Emese Gyöngyvér
Nagy Fanni	SZTE BTK Régészeti Tanszék	Nagy Fanni
Nagy Gergely	Savaria Múzeum, Szombathely	Nagy Gergely
Nagy Marcella	Savaria Múzeum, Szombathely	Nagy Marcella
L. Nagy Márta	Jósa András Múzeum, Nyíregyháza	L. Nagy Márta
Németh Fruzsina	ELTE BTK Régészettudományi Intézet	Németh Fruzsina
Németi János		
Nyíró Ádám Artúr	PTE BTK Régészeti Tanszék	Nyíró Ádám Artúr
Oross Krisztián	MTA BTK Régészeti Intézet	Oross Krisztián
Osztás Anett	MTA BTK Régészeti Intézet	Osztás Anett
Paluch Tibor	Móra Ferenc Múzeum, Szeged	
A. Pál Gabriella	Tatabányai Múzeum	
Pásztókai-Szeőke Judit		P. Szeőke Judit
Pásztor Emília	Magistratum Stúdió	Pásztor Emília
Patay Róbert	Ferenczy Múzeum, Szentendre	Patay Róbert
Polgár Péter	Soproni Múzeum	Polgár Péter
Priskin Anna	PTE BTK Régészeti Tanszék	Priskin Anna
PUSZTAI IMRE		Pusztai Imre
PATAKI LINDA	ELTE	Pataki Linda
KORMOS ATTILA		Kormos Attila
KOVÁCS FERENC	KÖI	Kovács Ferenc
MENGYÁN AKOS	NISKOLCI EGYETEM	Mengyán Akos
LITAVSZKI ZOLTÁN	ÁSATÁRS KFT.	Litavszki Zoltán

ΜΩΜΟΣ Óskoros Kutatók IX. Összejövedele

- A Rituálé Régészete -

Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 2015. okt. 14-16.

Név	Munkahely	Aláírás
Raczky Pál	ELTE BTK Régészettudományi Intézet	
Rajna András	Ferenczy Múzeum, Szentendre	
Regenye Judit	Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém	
Rezi Kató Gábor	MNM Esztergomi Vármúzeuma	
Ringer Árpád	ME BTK Történettudományi Intézet	
Siklósi Zsuzsanna	ELTE BTK Régészettudományi Intézet	
Somogyi Krisztina		
Somogyvári Ágnes	Kecskeméti Katona József Múzeum	
Soós Bence	ELTE BTK Régészettudományi Intézet	
Soós Eszter	PTE BTK Régészet Tanszék	
Sörös Franciska Zsófia	ELTE BTK Régészettudományi Intézet	
V. Szabó Gábor	ELTE BTK Régészettudományi Intézet	
Szabó Géza	Wosinsky Mór Múzeum, Szekszárd	
Szabó János József		
Szabó Nóri	ELTE BTK Régészettudományi Intézet	
Száraz Csilla	Thúry György Múzeum, Nagykanizsa	
Szász Barbara	SZTE BTK Régészeti Tanszék	
Szathmári Ildikó	Magyar Nemzeti Múzeum	
G. Szénászkzy Júlia		
Szeverényi Vajk	MTA BTK Régészeti Intézet	
Szigeti Anna	SZTE BTK Régészeti Tanszék	
Szilás Gábor	Budapesti Történeti Múzeum	

Szilágyi Kata	Móra Ferenc Múzeum, Szeged	Szilágyi Kata
Szilágyi Márton	ELTE BTK Régészettudományi Intézet	Szilágyi Márton
Tarbay János Gábor	ELTE BTK Régészettudományi Intézet; Magyar Nemzeti Múzeum	Tarbay János Gábor
Tokai Zita Mária	Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ	Tokai Zita Mária
Toldi Zoltán	Jósa András Múzeum, Nyíregyháza	
Tompa György	Jósa András Múzeum, Nyíregyháza	
Tóth Farkas Márton	Budapesti Történeti Múzeum	Tóth Farkas Márton
Ujvári Ferenc	Lekri Kft.	
Vass Bíborka	ELTE BTK Régészettudományi Intézet	Vass Bíborka
Váczi Gábor	ELTE BTK Régészettudományi Intézet	Váczi Gábor
Vicze Magdolna	Matrica Múzeum, Százhalombatta	
M. Virág Zsuzsanna	Budapesti Történeti Múzeum	
WOLLAK KATALIN	FORSTER KÖZPONT	Wollak Katalin
TÓTH JOHANNA	ARCHAEOLOGIAI KLARIFIKÁCIÓ	Tóth Johanna

VÁLOGATÁS A KONFERENCIÁN KÉSZÜLT FÉNYKÉPEKBŐL (FOTÓ: BARANCZÓ BENEDEK – PTM)

ESZKÖZÖK CSÉLEKVÉSMÓDOK
A RITUÁLÉ STRUKTURÁLT DEPOZITUM
 RÉGÉSZETE
 SPECIALISTÁK TEMETKEZÉS
 HAGYOMÁNY RITUALIS TÁJ

ΜΩΜΟΣ – ŐSKOROS KUTATÓK IX. ÖSSZEJÓ
 HERMAN OTTÓ MŰZEUUM // MISKOLC, 2015. OKTÓBER 14-16.

2015. OKTÓBER 14.

SZERDA

10.00 – 13.00: REGISTRÁCIÓ
 13.00 – 13.30: A KÖRNYEZETI IDENTITÁS PUSZTA TITKAI, a HERMAN OTTÓ MŰZEUUM KÖRNYEZETI IDENTITÁSÁNAK FELTÁRÁSA
 A VANDORZÁS ÉS A KÖRNYEZETI IDENTITÁS KAPCSOLATA
 13.30 – 14.00: KALLA GÁBOR: A RITUALIS IDENTITÁS VÁLTOZÁSAI
 14.00 – 14.30: RACZY PÁL – A KÖRNYEZETI IDENTITÁS VÁLTOZÁSAI
 14.30 – 14.40: SZÉNYI ZSÓFIA – A KÖRNYEZETI IDENTITÁS VÁLTOZÁSAI
 14.40 – 15.00: VITA
 15.00 – 15.20: KÁVÉPAUZA
 15.20 – 15.40: SZERDAI PÉTER – A KÖRNYEZETI IDENTITÁS VÁLTOZÁSAI
 15.40 – 16.00: KÖRNYEZETI IDENTITÁS VÁLTOZÁSAI
 16.00 – 16.20: SZERDAI PÉTER – A KÖRNYEZETI IDENTITÁS VÁLTOZÁSAI
 16.20 – 16.40: SZERDAI PÉTER – A KÖRNYEZETI IDENTITÁS VÁLTOZÁSAI
 16.40 – 17.00: VITA
 17.00 – 17.30: JANKÓ JÁNOS – A KÖRNYEZETI IDENTITÁS VÁLTOZÁSAI
 17.30 – 17.40: JANKÓ JÁNOS – A KÖRNYEZETI IDENTITÁS VÁLTOZÁSAI
 17.40 – 18.00: JANKÓ JÁNOS – A KÖRNYEZETI IDENTITÁS VÁLTOZÁSAI
 18.00 – 18.20: VITA
 18.20 – 18.40: SZERDAI PÉTER – A KÖRNYEZETI IDENTITÁS VÁLTOZÁSAI
 18.40 – 19.00: VITA

CŠÜTÖRTÖK

9.00 – 9.20: GÁBORI MÁRTA: A KÖRNYEZETI IDENTITÁS VÁLTOZÁSAI
 9.20 – 9.40: MESTER ZSÓFI – A KÖRNYEZETI IDENTITÁS VÁLTOZÁSAI
 9.40 – 10.00: KALLA GÁBOR: A KÖRNYEZETI IDENTITÁS VÁLTOZÁSAI
 10.00 – 10.10: VITA
 10.10 – 10.30: KÁVÉPAUZA
 10.30 – 10.50: SZERDAI PÉTER – A KÖRNYEZETI IDENTITÁS VÁLTOZÁSAI
 10.50 – 11.10: KÖRNYEZETI IDENTITÁS VÁLTOZÁSAI
 11.10 – 11.30: SZERDAI PÉTER – A KÖRNYEZETI IDENTITÁS VÁLTOZÁSAI
 11.30 – 11.50: VITA
 11.50 – 12.10: KÖRNYEZETI IDENTITÁS VÁLTOZÁSAI
 12.10 – 12.30: KÖRNYEZETI IDENTITÁS VÁLTOZÁSAI
 12.30 – 14.00: ÉNTÉRTÉS
 14.00 – 14.30: SZERDAI PÉTER – A KÖRNYEZETI IDENTITÁS VÁLTOZÁSAI
 14.30 – 14.40: KALLA GÁBOR: A KÖRNYEZETI IDENTITÁS VÁLTOZÁSAI

... a településen

a településen előkerülő emberi
maradványok volt a település életében.

szervezetisége jelöli ki a rituális

deponációja esetén a posztmortális
— az emberi csontokkal való közvetlen
észtől megfoghatóan társalom.

beliség-reizer — jeleltéseket az helyi
Éterő társasokká kielölök

A KONFERENCIÁVAL KAPCSOLATOS SAJTÓMEGJELENÉSEK

Globo TV – A bronzkori rituálé rejtelsei (2015.10.14.):

<http://www.globotv.hu/6066-a-bronzkori-rituale-rejtelsei>

Royal Magazin – Őskoros invázió a titkok kiállításán (2015.10.12.):

<http://royalmagazin.hu/kultura/kultura/34181-oskokoros-invazio-a-titkok-kiallitasan>